

rzała do usunięcia grzechu. Podając liczbę wiernych w parafii nie liczono niewinnych dzieci, ale dorosłych zobowiązanych do spowiedzi i Komunii św. wielkanocnej.

Poza grzechami, wadami, występami stał jednak wierzący człowiek, który pragnął zdobyć cnoty i dostać się do nieba. Człowiek ten pragnął według stopnia swego rozwoju, swojej znajomości prawd wiary służyć Bogu. Znajomość ta pozostawiała nieraz wiele do życzenia. Ale troska o jej rozwój stale uwidoczniła się w rozporządzeniach biskupów, wizytatorów i synodów co do katechezy i kaznodziejstwa. Na tej wierze opierała się pobożność wiernych. Pobożność ta nosiła przede wszystkim charakter chryzologiczny (misterium Odkupienia — Męka Pańska, Eucharystia, sakramenty św. — to najbardziej znane jej treści) i maryjny (obrazy, ołtarze, bractwa, wezwania kościołów). Na drugim planie dopiero trzeba postawić nabożeństwo do świętych.

Strona praktyczna tej religijności, to troska o kościoły, obrazy, ołtarze, szczodroblliwość ciągła na cele kościelne. Mimo wielu rabunków wrogów dowody tej hojności przetrwały w wielu kościołach diecezji do naszych czasów. Świadczą one, że człowiek ówczesny uważał, iż Bogu należy oddać to, co najpiękniejsze.

Nie można by powiedzieć, że człowiek ten nie był zwrócony ku bliźniemu. W przysłowiaach tamtych czasów spotyka się nie tylko takie cnoty, jak modlitwa, udział w pielgrzymkach, słuchanie kazań, cierpliwe niesienie krzyża, ale także, i to liczniej, cnoty mówiące o współżyciu z bliźnim — miłość, cichość, uczciwość, dobroczynność. Człowiek ówczesny znał potrzeby bliźniego. Na terenie diecezji powstał w 1635 r. rzeszowski „Bank Pobożny” mający na celu niesienie pomocy mniej zamożnej ludności. Popierany i reformowany przez biskupów przetrwał on do końca naszego okresu¹⁵⁴.

I wymienić należy jeszcze patriotyzm. Na polu religijnym znajdował on wyraz w modlitwie, która w diecezji na wezwanie pasterzy towarzyszyła walczącej Ojczyźnie w ciężkich jej chwilach.

KS. JAN RĄB

KAPITUŁA KOLEGIACKA W BRZOSZOWIE (1724—1788)

WSTĘP

Brzozów¹, miasto powiatowe w województwie rzeszowskim, przez cztery stulecia — począwszy od końca XIV w. aż poza czas rozbioru Polski — odgrywał ważną rolę w kościelnym życiu diecezji przemyskiej. Od r. 1384 Brzozów był własnością biskupstwa przemyskiego, tu biskupi mieli swoją siedzibę pozastołeczną, tu prowadzili drugą kancelarię biskupią, tu odbywały się sądy biskupie, konferencje dziekanów, tu odbył się synod w r. 1723. Brzozów był siedzibą archidiaconatu i oficjałatu, tu było drugie w diecezji przemyskiej seminarium duchowne, tu biskup Krzysztof Jan Szembek utworzył drugą w diecezji kapitułę kolegiacką². Problem kolegiaty i kapituły brzozowskiej dotąd nie był przez nikogo poruszony. Niektóre kolegiaty polskie doczekały się całkowitych lub częściowych opracowań np. kolegiata w Tarnowie, Łowiczu, Zamościu, Wojniczu, Klimontowie, Jarosławiu³. Źródła drukowane do dziejów kolegiaty w Brzozowie i jej kapituły nie

¹ Artykuł niniejszy jest streszczeniem obszernej monografii pod tymże tytułem, opracowanej w r. 1973 (maszyn.)

Skróty:

- ADP Archiwum Diecezjalne w Przemyślu.
 AGZ *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie*, wyd. O. Pietruski, L. Tatomir, X. Liske i in., t. 1—25, Lwów 1868—1935.
 AKP Archiwum Kapitułne w Przemyślu.
 WAPRz Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Rzeszowie z siedzibą w Przemyślu.

² Odnośnie do dziejów Brzozowa zobacz: J. Rąb, *Kościelne dzieje Brzozowa*, „Nasza Przeszłość” t. 9 (1959) s. 293—321; tenże, *Dom księży misjonarzy w Brzozowie i brzozowskie seminarium duchowne pod ich zarządem (1745—1782)*, maszyn.; *Sześć wieków Brzozowa. Księga pamiątkowa*, Brzozów 1959; J. Rutkowski, *Klucz brzozowskiej biskupstwa przemyskiego w XVIII w.*, Kraków 1910.

³ F. Herzig, *Katedra, niegdys kolegiata w Tarnowie*, Tarnów 1900; W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła i kolegiata w Łowiczu (1933—1938)*, Warszawa 1939; F. Stopniak, *Dzieje kapituły zamojskiej*, Lublin 1962; J. Szymański, *Kapituła kolegiacka w Wojniczu (1465—1786)*, Lublin 1962; W. Wójcik, *Powstanie i wygaśnięcie kapituły w Klimontowie*, „Prawo kanon.” 1961 nr 1/4; J. Rychlik,

¹⁵⁴ ADP, Nr 159 s. 5, 91, 125 nn; Ataman, *Sierakowski*, s. 200 nn; Sawicki, *Concilia*, t. 8 s. 338.

ma. Zasadniczy materiał archiwalny niniejszej pracy pochodzi z zespołów znajdujących się w Archiwum Diecezjalnym w Przemyślu, w Archiwum Kapitulnym w Przemyślu i w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Rzeszowie z siedzibą w Przemyślu.

POWSTANIE I DZIEJE KAPITUŁY

I. Parafia i prepozytura w Brzozowie.

a) Parafia i rezydencja biskupów przemyskich.

Pierwszą wzmianką źródłową o parafii brzozowskiej jest dokument lokacji Brzozowa z 2 X 1359 r., w którym między innymi król Kazimierz Wielki przydzielił uposażenie dla plebana brzozowskiego, pozwolił na budowę kościoła i budynków plebańskich oraz wyznaczył na te cele odpowiednie place. Na uposażenie plebana brzozowskiego przydzielił król 2 łany pola i wyznaczył odpisy z żyta i owsa, który parafianie brzozowscy powinni co roku złożyć rządcy kościoła na św. Marcina⁴.

Kiedy nastąpiła erekcja parafii i budowa kościoła, z braku źródeł nie można dokładnie ustalić. Prawdopodobnie od swego początku Brzozów posiadał drewniany kościół pod wezw. Bożego Ciała. Kościół ten został spalony przez wojska Rakoczego 12 III 1657 r.⁵

Królowa Węgier i Rusi Halickiej, Maria, nadała dokumentem z 3 IV 1384 r. biskupstwu przemyskiemu jako uposażenie Brzozów, Domaradz, Równe, Cergowę i Radymno. Odtąd Brzozów stał się ośrodkiem gospodarczym tzw. brzozowskiego klucza dóbr biskupów przemyskich, a od XVI w. ich pozastoleczną siedzibą prawie do pierwszej połowy XIX w. czyli przez około cztery stulecia⁶. Drugi biskup przemyski, Maciej Janina (1392—1420), wystarał się u Władysława Jagiełły o zatwierdzenie darowizn królowej Marii z 1384 r. oraz o dalsze zatwierdzenie przywileju tejże królowej, mocą którego dobra biskupie zostały wyjęte spod sądownictwa świeckiego. Przywilej ten wystawił król w Dobrostanach 14 VI 1396 r.⁷

Biskupi przemyscy oprócz zasadniczej kancelarii biskupiej

Kościół kolegiaty Wszystkich Świętych w Jarosławiu, „Spraw. Dyr. c.k. Gimn. w Jarosławiu” za r. 1893.

⁴ AGZ, t. 3 nr 9 s. 25 n.

⁵ ADP nr 155, Visitatio generalis 1699, s. 23, 29; nr 291, Summaria descriptio 1691, s. 576; nr 489, Visitatio ecclesiae collegiatae in oppido Brzozów 1745, s. 1.

⁶ AGZ, t. 7 nr 15 s. 27—31; Rutkowski, jw. s. 18; F. Zachariasiewicz, *Vitae episcoporum Premisiensium*, Vindobonae 1844 s. 160; J. Federkiewicz, *Kapituła przemyska ob. łac.*, „Kronika Diecezji Przemyskiej” 1913 z. 4 s. 110.

⁷ AGZ, t. 8 nr 25 s. 39; W. Sarna, *Dzieje diecezji przemyskiej ob. łac.*, cz. 1: *Episkopat przemyski o. ł.*, Przemyśl 1902 s. 31; Federkiewicz, jw. „Kron. Diec. Przem.” 1912 z. 12 s. 4'

w Przemyślu prowadzili drugą kancelarię w Brzozowie⁸. Biskup W. H. Sierakowski w r. 1746 utworzył dekanat brzozowski, a w r. 1751 podzielił diecezję na trzy archidiakonaty: przemyski, jarosławski i brzozowski. Archidiakon brzozowski miał wizytować 4 dekanaty: brzozowski, sanocki, krośnieński i dynowski⁹. Biskup A. Betański ustanowił w r. 1783 trzy konsystorze: w Przemyślu Brzozowie i Zamościu. Do konsystorza brzozowskiego przydzielił 5 dekanatów: rzeszowski krośnieński, sanocki, dynowski i brzozowski¹⁰.

W brzozowskim kościele prepozyturałnym odbył się w dniach 11 i 12 VII 1723 r. synod diecezjalny¹¹.

W r. 1745 biskup W. H. Sierakowski osiedlił w Brzozowie księży misjonarzy. Ich kierownictwu powierzył drugie seminarium duchowne, które prowadzili w latach 1760—1783. Nadto w Brzozowie prowadzili księży misjonarze dom rekolekcyjny i dom poprawczy dla księży. Biskup W. H. Sierakowski zorganizował w Brzozowie dom dla kapłanów starych, chorych i słabych¹².

W parafialnym kościele brzozowskim udzielali biskupi święceń niższych i wyższych¹³. Jako właściciele Brzozowa i jego stali rezydenci dbali o miasto i nadawali mu różne przywileje gospodarcze. Okazali też wiele troski o brzozowski kościół parafialny. Biskup W. Sarnowski (1658—1677) rozpoczął budowę obecnego kościoła brzozowskiego, a na jego ukończenie ofiarował duże sumy pieniędzy. Biskup K. Szembek wybudował przy tym kościele 2 wieże i przyozdobił jego wnętrze, biskup zaś W. H. Sierakowski w l. 1757—1758 przeprowadził remont kolegiaty i dobudował do niej 2 kaplice¹⁴.

⁸ J. Kwolek, *Archidyacon diecezji przemyskiej o. ł.*, „Kron. Diec. Przem.” 1927 s. 10, 13; Sarna, *Episkopat przemyski o. ł.*, cz. 1 s. 50, 52, 65, 93, 131, 226, 238, 305, cz. 2 s. 399—402.

⁹ ADP nr 345, *Liber decanatus Sanocensis 1746—1758, 1784—1804*, s. 3—7; Sarna, jw. cz. 2 s. 434, 440 n.; ADP nr 74, *Continuatio actorum curiae episcopalis Premisiensis 1750—1751*, s. 567—585; nr 495, *Brzozów 1. Documenta 1597—1856*, s. 183—195, 199—209.

¹⁰ ADP Kurendy VI 1783 z 3 III 1783.

¹¹ J. Sawicki, *Synody diecezji przemyskiej o. ł. i ich statuty*. (Concilia Poloniae, t. 8), Wrocław 1955 s. 112 n.

¹² ADP nr 76, *Continuatio actorum curiae episc. Premisl. 1757—1760*, s. 303 n.; J. Rąb, *Działalność księży misjonarzy w diecezji przemyskiej (maszyn.)*; tenże, *Seminarium diecezjalne w Przemyślu pod kierownictwem księży misjonarzy (1687—1783)*, „Nasza Przeszłość” t. 11 (1960) s. 353—359.

¹³ H. Rybus, *Prymas Maciej Drzewicki. Działalność kościelna w diecezji przemyskiej (1504—1513)*, Warszawa 1968 s. 45, 165; ADP nr 12, *Acta actorum consistorii 1505—1536*, s. 83; J. Ataman, *W. H. Sierakowski i jego rządy w diecezji przemyskiej*, Warszawa 1936 s. 40, 205, 243, 312.

¹⁴ Sarna, jw. cz. 2 s. 365, 410; ADP nr 188, *Visitatio et status ecclesiae collegiatae in Brzozów 1757*, s. 1—3.

Dla duchowego dobra ludu oraz uświetnienia Brzozowa jako siedziby biskupiej biskup A. Nowodworski w r. 1631 nadał brzozowskiemu kościołowi parafialnemu tytuł kościoła prepozyturalnego i utworzył przy nim kolegium mansjonarzy, a biskup K. Szembek w r. 1724 erygował kapitułę kolegiacką¹⁵. Podobnie o erekcji kolegiat w Pułtusk, Łowiczu, Wolborzu czy Janowie Podlaskim zdecydowało to, że miasta te były pozastolecznymi siedzibami biskupów.

b) Prepozytura w Brzozowie (1631—1724).

Parafialny kościół w Brzozowie, siedzibie biskupów przemyskich, został podniesiony do godności prepozytury 17 V 1631 r. Aktu erekcji dokonał biskup A. Nowodworski. Ustanowił on kolegium 3 mansjonarzy, a ich prepozytem został dotychczasowy proboszcz brzozowski ks. W. Sobiewolski. Głównym motywem erekcji kolegium mansjonarzy była troska biskupa o uświetnienie kultu religijnego w jego pozastolecznej rezydencji i usprawnienie duszpasterstwa w parafii brzozowskiej. Zgodnie z wolą biskupa — fundatora wyrażoną w akcie erekcyjnym mansjonarze brzozowscy mieli obowiązek prowadzić pracę duszpasterską w parafii brzozowskiej pod kierunkiem prepozyta jako ich zwierzchnika. Drugim ich głównym obowiązkiem było codziennie odśpiewać chórowe oficjum o NMP i odprawić śpiewaną wotywę o Matce Bożej. Nadto co kwartał mieli odśpiewać antwersarz z wigiliami za duszę biskupa fundatora.

Na uposażenie kolegium mansjonarzy brzozowskich, którzy razem byli wikariuszami, przeznaczył biskup A. Nowodworski dochody z wójtostwa brzozowskiego w podmiejskiej Porkówce. Drugim źródłem utrzymania kolegium mansjonarzy miały być czynsze od sumy 2000 złp ofiarowanej przez biskupa. Suma ta była ulokowana na kamienicy wójta przemyskiego Krzysztofa Helenera. Tak dla mansjonarzy jak i dla dzwonnika zbudował biskup A. Nowodworski osobne domy¹⁶.

Kolegium mansjonarskie pod kierunkiem prepozyta jako swego zwierzchnika prowadziło duszpasterstwo w parafii brzozowskiej i realizowało kult Boży w świątyni zgodnie z założeniami erekcji. Akta wizytacyjne biskupów Pawła Piaseckiego (z 1646 r.), J. Doenhoffa (z 1699 r.) i K. Szembeka (z 1722 r.) nie stawiają żadnych zarzutów prepozyturze brzozowskiej. Duchowieństwo prepozytury pracowało nie tylko nad duszami wiernych, ale też troszczyło się i o własne uświęcenie. Wyrazem tego jest przynależność 7 prepozytów brzozowskich i 28 mansjonarzy do Arcybractwa Kapłańskiego w latach 1631—1724. Na podstawie zachowanych źródeł archi-

¹⁵ Rąb, *Kościelne dzieje Brzozowa*, s. 320.

¹⁶ Tamże, s. 298, 311; ADP nr 489, *Visitatio ecclesiae collegiatae in oppido Brzozów 1745*, s. 1—15, 32 n, 49—63, 67—75, 162; nr 155, *Visitatio generalis 1699*, s. 50 n.

walnych można ustalić nazwiska i czas pracy wszystkich 8 prepozytów brzozowskich od erekcji prepozytury w 1631 r. do utworzenia kolegiaty w 1724 r.

2. Erekcja kapituły kolegiackiej

Kapituła kolegiacka w Brzozowie jest jedną z najpóźniejszych w Polsce. Później od niej zostały erygowane kolegiaty w Żółkwi (1741), w Janowie Podlaskim (1746) i we Lwowie przy kościele NMP Śnieżnej (1772)¹⁷. Fundacja i erekcja kapituły kolegiackiej w Brzozowie stanowiły jeden akt prawny, gdyż jej fundatorem był biskup ordynariusz przemyski Krzysztof Jan Szembek (1719—1724). Na diecezjalnym synodzie, który odbył się w prepozyturalnym kościele w Brzozowie w dniach 11 i 12 VII 1723 r., oświadczył, że podjął starania w Rzymie, aby prepozyturalny kościół brzozowski podnieść do godności kolegiaty. W XXVII statucie synodu z 1723 r. oraz we wstępie do aktu erekcyjnego podał biskup-fundator motywy skłaniające go do utworzenia kolegiaty w Brzozowie: przede wszystkim jest tu rezydencja biskupia, kościół prepozyturalny jest piękny i okazały, lud pobożny, a duchowieństwo cnotliwe. Przez erekcję kapituły kolegiackiej zamierzał biskup powiększyć kult Boży i uświetnić życie kościelne w Brzozowie¹⁸.

Urzeczywistniając tę myśl wybudował biskup przy kościele brzozowskim 2 okazałe wieże, na utrzymanie kolegium wikariuszy ofiarował 10 000 złp, na uposażenie kustosa 5000 złp, a na dystrybucje dla kanoników 3000 złp. Sumy te zostały ulokowane na dobrach J. Kl. Branickiego: Siedliska i Lubenia pod Rzeszowem. Czynsz od tych sum w wysokości 7% miał być płacony w 2 ratach: na Trzech Króli i na św. Jana Chrzciciela od 1725 r. poczynając¹⁹.

Fundator brzozowskiej kapituły kolegiackiej, biskup K. J. Szembek, wystawił akt erekcyjny w Przemyślu 23 II 1724 r. Zgodnie z wolą biskupa fundatora kapituła brzozowska miała mieć 2 prałatów (prepozyta i kustosa) oraz 2 kanoników. Uposażeniem prepozyta miały być dochody beneficjum probostwa brzozowskiego, a kustosz miał pobierać czynsze od sumy 5000 złp ulokowanej na Lubeni i Siedliskach. Uposażeniem dla kanoników miały być dochody beneficjów w Bliznem i Domaradzu. Równocześnie inkorporował biskup te beneficja do kanonikatów kolegiaty brzozowskiej.

¹⁷ „Catalogus Universi Venerabilis Cleri Archidioecesis Leopoltanae r. l.” 1880 s. 15, 46; J. Podlasiak, *Janów Biskupi czyli Podlaski*, Kraków 1897 s. 77.

¹⁸ Sawicki, jw. s. 332 n; ADP nr 69, *Acta actorum Chr. I. Szembek 1719—1724*, s. 43.

¹⁹ ADP nr 69, *Acta actorum Chr. I. Szembek 1719—1729*, s. 291—294; nr 495, *Brzozów 1. Documenta 1597—1856*, s. 5—11; nr 499, *Brzozów 3. Akta parafialne 1773—1849*, s. 148.

Prałaci i kanonicy biorący udział w sesji generalnej po Przemienieniu Pańskim mieli pobierać dystrybucję z czynszu od sumy 3000 złp ulokowanej na Siedliskach i Lubeni. Obecni i przyszli członkowie kapituły mieli prawa, przywileje i prerogatywy prałatów i kanoników innych kolegiat tak z prawa, jak i ze zwyczaju łącznie z używaniem komży i almucji. W akcie erekcyjnym oraz w nadanych statutach określił biskup fundator obowiązki prałatów i kanoników oraz unormował prawo prezenty tych prałatur i kanonii.

Dotychczasowe trzyosobowe kolegium mansonarzy zamienił biskup fundator na czteroosobowe kolegium wikariuszy kolegiackich, którego uposażeniem miały być czynsze od ofiarowanej przez biskupa fundatora sumy 10 000 złp oraz dawne dochody mansonarzy brzozowskich²⁰. Introdukcja prałatów i kanoników kolegiaty brzozowskiej odbyła się 2 VII 1724 r., a pierwsza sesja kapituły kolegiackiej odbyła się następnego dnia²¹.

3. Fundacje dalszych prałatur i kanonii

Biskup K. J. Szembek ufundował w r. 1724 tylko 2 prałatury (prepozyturę i kustodię) i 2 kanonie (fundi Blizne i fundi Domaradz). Z biegiem czasu powstały 3 nowe prałatury (scholasteria 1729, dziekania 1730, archidiaconia 1751), przy czym prałatura kustodia została zniesiona, oprócz tego powstały 4 dalsze kanonie (fundi szpital 1744, fundi altaria św. Anny Arcybractwa Kapłańskiego 1753, fundi Zabłocki 1753, fundi Nawrotowski 1759). Ostatecznie w swym największym rozwoju kapituła brzozowska posiadała 4 prałatury i 6 kanonii. Kolegium zaś wikariuszy kolegiaty brzozowskiej doszło do liczby 8 kapłanów²².

Do wzrostu kapituły brzozowskiej przyczynili się przede wszystkim duchowni. I tak z fundacji ks. S. Niedzielskiego powstała scholasteria, z fundacji ks. W. Gadomskiego — dziekania, na utworzenie kanonii fundi szpital złożył fundusz ks. Fr. Dutkiewicz. Również i mieszczanie brzozowscy swymi zapisami powiększali uposażenie prebend kanonickich. Nie ma wzmianek o zainteresowaniu się kapitułą ze strony szlachty. Jest to zrozumiałe, bo sam Brzozów i okoliczne wsie były własnością biskupa przemyskiego. Trzeba zaznaczyć, że istniały projekty utworzenia dalszych god-

²⁰ ADP nr 69, Acta actorum Chr. I. Szembek 1719—1724, s. 279—286; nr 495, Brzozów 1. Documenta 1807—1856, s. 405—416, 489—515, 557—568; AKP nr 13, Conclusiones capituli Premisliensis 1750—1757, s. 173—180.

²¹ ADP nr 488, Statuta et constitutiones pro praelatis et canonicis collegiatae in oppido Brzozów, s. 36—38.

²² Tamże, s. 39 n, 70 n, 87 n, 90—94, 99, 118, 128—135; nr 70, Acta actorum A. Fredro episcopi Premisliensis 1725—1734, s. 464—482; nr 489, Visitatio ecclesiae collegiatae in oppido Brzozów 1745, s. 26—29, 31, 79; nr 494, Collegiata 1757—1786, s. 84.

ności w kapitule brzozowskiej, które jednak nie zostały zrealizowane²³.

4. Biskupi przemyscy wobec kolegiaty i jej kapituły

Biskupi przemyscy troszczyli się o dobro i splendor kolegiaty i jej kapituły. Pierwszym dobrodziejem kolegiaty i jej kapituły był jej fundator, biskup K. J. Szembek (1719—1724). Również biskup W. H. Sierakowski (1742—1760) okazał kolegiacie dużo troski i pomocy. Nie szczędził grosza na kościół i jego zakrystię, ofiarował 3000 złp na utrzymanie przy kolegiacie kantora i dwu kapelistów. W r. 1752 osobiście dopilnował naprawy dachu kolegiaty uszkodzonego przez silne wiatry, a w latach 1757—1758 przeprowadził remont kościoła i dobudował przy nim 2 kaplice: Matki Boskiej Ognistej i Serca Jezusowego²⁴. Nadmienić należy, że biskup W. H. Sierakowski powiększył liczebnie kapitułę brzozowską przez erekcję archidiaconii i 4 kanonii. Biskup M. Wodzicki w r. 1763 przeprowadził generalny remont kolegiaty, a sklepienie prezbiterium ozdobił barokowymi freskami i wyposażył kościół w sprzęt liturgiczny²⁵. Podobnie biskup J. Kierski (1768—1783) położył wielkie zasługi dla kolegiaty²⁶. Kolegiata brzozowska w czasie swego istnienia była kanonicznie wizytowana trzy razy w latach 1730, 1745 i 1757²⁷. Być może, że tych wizytacji było więcej, ale nie zachowały się dotąd wiadomości o nich.

USTROJ KAPITUŁY

1. Prałatury i kanonikaty.

W ostatecznym rozwoju liczba prałatur w kapitule brzozowskiej doszła do 4 godności: prepozytura, archidiaconia w miejsce zniesionej kustodii, dziekania i scholasteria, kanonikatów zaś w końcu było sześć. Jeśli chodzi o precedencję czyli o kolejność miejsca w kapitule brzozowskiej, to statut VI przyznał pierwszeństwo prepozytowi, a drugie miejsce kustoszowi. Precedencja ustalona dla kapituły była prawie wyjątkowa, by kustosz (względnie archidiacon) był na drugim miejscu. Prawo prezenty większości prebend kapituły brzozowskiej przysługiwało biskupowi, który

²³ ADP nr 488, Statuta et constitutiones, s. 138—141, 176—182, 189—196.

²⁴ Tamże, s. 68—70, 79—86, 115 n, 121—127.

²⁵ Tamże, s. 140 n.

²⁶ Tamże, s. 169 nn., 173; Raj, Kościelne dzieje Brzozowa, s. 317.

²⁷ ADP nr 160, Visitatio generalis per Andream Pruski 1727, s. 387—391; nr 489, Visitatio ecclesiae collegiatae 1745, s. 1—195; nr 490, Collegium vicariorum collegiatae Brzozoviensis 1745, s. 1—76; nr 188, Visitatio et status ecclesiae collegiatae in Brzozów 1757, s. 1—104; nr 494, Collegiata 1757—1786, s. 3—70.

prezentował prepozyta i dziekana oraz 4 kanoników: fundi Blizne, fundi Domaradz, fundi Zablocki i fundi Nawrotowski²⁸. Kapituła brzozowska miała prawo prezentować kustosa, a po jego zniesieniu archidiacona. Prawo prezenty scholasterii przysługiwało królowi, kanonii fundi altaria św. Anny — Bractwu Kapłańskiemu, prawo zaś prezenty kanonii fundi szpital należało do wójta, burmistrza i radnych miasta Brzozowa²⁹.

Kandydat na prałata lub kanonika po otrzymaniu pisma prezentacyjnego od patrona musiał otrzymać instytucję od biskupa. Instytuowanego należało przyjąć na specjalnej sesji kapituły, która wyznaczała prałata lub kanonika do przeprowadzenia introdukcji, czyli wprowadzenia kandydata do objęcia w posiadanie uposażenia oraz instalacji, czyli objęcia miejsca w stallach i kapitulnie. Nowo instytuowany składał w obecności kapituły wyznanie wiary i przysięgę według formuły przepisanej w statutach. Po złożeniu wyznania wiary i przysięgi odbywała się instalacja, którą zapisywano w *Liber Receptionum*³⁰. Przez okres istnienia kapituły brzozowskiej w latach 1724—1788 odbyło się 45 instalacji prałatów i kanoników³¹.

2. Statuty kapituły.

Statuty kapitule brzozowskiej nadał fundator kolegiaty, biskup przemyski K. J. Szembek 21 VI 1724 r. Prałaci i kanonicy brzozowscy zaprzysięgli nadane im statuty na pierwszej sesji 3 VII 1724 r.³² Pierwszy statut podał wymagania kwalifikacyjne dla kandydatów do kapituły i określił sposób ich przyjęcia, uposażenia oraz instalacji. Statut drugi przepisywał tzw. *cappalia*, czyli opłatę w wysokości 5 talarów, którą miał wpłacić w dniu instalacji nowo przyjęty prałat lub kanonik. Trzeci statut nakazywał, by prałaci i kanonicy w czasie czynności chórowych i nabożeństw byli przyodziani w komże i almucje. Statut czwarty postanawiał, by prowadzić *Liber Receptionum* z wykazem nowo przyjętych prałatów i kanoników. Ich obowiązki szczegółowo przedstawiał statut piąty, a szósty ustalał ich precedencję. Czas, miejsce i sposób odbywania posiedzeń generalnych kapituły ustalał statut siódmy. Statut ósmy podawał przepisy dotyczące zgodnego współzycia prałatów i kanoników. Precedencję nowo przyjętego prałata lub kanonika z innej kapituły określał statut dziewiąty. Statut dziesiąty podtrzyma-

²⁸ ADP nr 489, *Visitatio* 1745, s. 24, 26, 29 n; nr 70, *Acta actorum* A. Fredro 1725—1734, s. 464 n; nr 495, *Brzozów 1. Documenta* 1597—1856, s. 151 n; nr 488, *Statuta et constitutiones*, s. 90 nn, 118.

²⁹ ADP nr 489, *Visitatio* 1745, s. 27 n, 31; nr 495, *Brzozów 1. Documenta*, s. 194 n, 208 n, 453 n; nr 488, *Statuta*, s. 55 n, 90 nn.

³⁰ ADP nr 488, *Statuta*, s. 4 n, 6 n, 163, 165.

³¹ Tamże, s. 39—262, 322—324; ADP nr 494, *Collegiata*, s. 83—96; nr 489, *Visitatio* 1745, s. 19—22.

³² ADP nr 488, *Statuta*, s. 1—38; nr 495, *Brzozów 1. Documenta*, s. 417—436.

wał praktykę innych kapituł *de confratre* proponente. Mianowicie — w wypadku przedłożenia przez któregoś z prałatów lub kanoników jakiejś sprawy do rozpatrzenia na sesji, tenże proponent miał obowiązek opuścić kapitulnie na czas rozpatrywania tej sprawy przez resztę kapituły. W razie doznania obrazy, krzywdy lub szkody od konfratry należało wnosić sprawę do kolegium złożonego z 3 konfratrów, a nie do sądu — taki przepis podał biskup statutem jedenastym. Statut dwunasty zarządzał, by pod koniec każdej generalnej sesji odprawić uroczysty anwersarz za zmarłych prałatów i kanoników, statut zaś trzynasty zobowiązał do odprawienia 2 Mszy św. na wiadomość o śmierci prałata lub kanonika. Statut czternasty nakazywał, by kapituła co roku na generalnej sesji wybrała prokuratora, którego obowiązkiem była opieka nad materialnymi prawami kolegiaty i kapituły. Piętnasty statut zalecał, by — o ile to możliwe — kapituła posiadała notariusza. Statutem szesnastym ustalił biskup — fundator formę pieczęci kapitulnej, a statutem siedemnastym zarządził utworzenie archiwum kapitulnego. Statut osiemnasty nakazał sporządzenie spisu sprzętu kościelnego i coroczny przegląd inwentarza kolegiaty, a statut dziewiętnasty i ostatni polecał sporządzenie inwentarza kapitulnych mieszkań prałatów i kanoników.

3. Prawa i przywileje członków kapituły

Prawa i przywileje prałatów i kanoników brzozowskich zostały przedstawione w akcie erekcyjnym z 23 II 1724 r., w statutach i dekrete reformacyjnym biskupa W. H. Sierakowskiego po wizytacji w 1745 r. Akt erekcyjny ogólnie stwierdził, że prałaci i kanonicy mają prawa i przywileje przysługujące członkom innych kapituł kolegiackich tak z prawa, jak i ze zwyczaju. Przysługuje im prawo używania komży i almucji. Akt erekcyjny i statuty przyznawały prałatom i kanonikom prawo zasiadania w stallach według ustalonego porządku precedencji w czasie nabożeństw i podczas wspólnego odmawiania brewiarza. Tę precedencję ustalił statut szósty.

Każdy prałat i kanonik posiadał od dnia instalacji czynne i bierne prawo głosu na posiedzeniach kapitulnych, prawo prezentowania swojego wikariusza do instytucji przez biskupa, prawo do korzystania z uposażenia tak wspólnego kapitule, jak i przysługującego danej prałaturze czy kanonii oraz prawo do mieszkania w domu kapitulnym. Za zgodą kapituły katedralnej biskup W. H. Sierakowski w r. 1759 na stałe nadał prepozytowi brzozowskiemu przywilej używania rakiety i mantoletu w kolegiacie i kościołach do niej inkorporowanych, natomiast trzem kanonikom osobiście, z wyłączeniem następców³³.

³³ AKP nr 14, *Conclusiones capituli Premisliensis* 1757—1760, s. 178; ADP nr 488, *Statuta*, s. 101 n.

4. Obowiązki prałatów i kanoników

a) Obowiązki wspólne kapituły. Akt erekcyjny oraz statuty określiły obowiązki tak wspólne, jak i specjalne dla poszczególnych prałatów i kanoników. Statut piąty zobowiązał ich do rezydencji przy kolegiacie. W myśl tego postanowienia wszyscy prałaci i kanonicy mieli na sesji układać kolejną rezydencję na święta I i II klasy, a prepozyt miał być nadto obecny przy kolegiacie we wielkim poście i adwencie. Biskup W. H. Sierakowski w czasie wizytacji w 1745 r. stwierdził, że obowiązek rezydencji jest zaniedbany, wobec tego zarządził dekretem powizytacyjnym z 6 VI 1746 r., by przy kolegiacie rezydowali prałaci i kanonicy przez miesiąc po kolei³⁴. Przyczyną tej nierezydencji prałatów i kanoników brzozowskich był fakt, że równocześnie posiadali oni inne beneficja i to intratniejsze niż prebendy brzozowskie.

Głównym obowiązkiem kapituły był kult Boży, który należało realizować przez codzienne odmawianie brewiarza w chórze i przez Mszę konwentualną odprawianą w niedziele i uroczyste święta przez prałata lub kanonika, a w dni powszednie przez wikariuszy³⁵. Do odmawiania brewiarza w chórze był obowiązany tylko rezydujący prałat lub kanonik. Całe oficjum brewiarzowe chóralnie odmawiali codziennie wikariusze kolegiaty spełniając przez to istotny w owym czasie obowiązek kolegiaty.

Duszpasterstwo w parafii brzozowskiej zostało oddane aktem erekcyjnym kolegium wikariuszy. Statut piąty zlecił prepozytowi kierownictwo nad wikariuszami i obowiązek czuwania nad ich obyczajami oraz nad prowadzonym przez nich duszpasterstwem. Prałaci i kanonicy brzozowscy byli obowiązani do udziału w posiedzeniach kapituły. Statut siódmy ustalił, że co roku powinny być 2 generalne sesje kapituły, biskup zaś W. H. Sierakowski w dekreście reformacyjnym z 1746 r. postanowił, że należy odbywać tylko jedno posiedzenie generalne po Przemienieniu Pańskim, a partykularne w razie potrzeby³⁶. Zachowały się protokoły z posiedzeń kapituły kolegiackiej z lat 1724—1787, tzn. z 63 lat. Są to protokoły z 53 sesji generalnych i 55 partykularnych czyli razem 108 posiedzeń. Przedmiotem obrad posiedzeń kapituły były sprawy kultu Bożego w kolegiacie, obowiązki prałatów i kanoników oraz wikariuszy, prawa i przywileje kolegiaty i kapituły. Zastanawiano się też, jakie należy podjąć zarządzenia odnośnie niedbalstw w służbie Bożej, prowadzeniu szkoły itd. W razie potrzeby przy końcu sesji wzywano do kapitułarza wikariuszy i służbę kościelną,

³⁴ ADP nr 489, *Visitatio* 1745, s. 150 n.

³⁵ Tamże, s. 151; ADP nr 163, *Status et visitatio ecclesiae cathedralis Premisliensis* 1744, s. 818.

³⁶ ADP nr 489, *Visitatio* 1745, s. 152 n.

aby omówić sprawy związane z ich obowiązkami i wynagrodzeniem³⁷.

Zgodne współzycie, spokój i braterska miłość to dalszy obowiązek członków kapituły nałożony przez statut ósmy (*statutum pacis*). Statut XIX nakładał na kapitułę obowiązek troski o budynki kapitułne, statut XVII polecał im troskę o archiwum kapitułne, statut zaś XVI zobowiązał ją do posiadania własnej pieczęci. Akt erekcyjny nałożył na kapitułę obowiązek odprawiania Mszy św. fundacyjnych i aniwersarzy.

b) Obowiązki poszczególnych prałatów i kanoników. Obowiązki prepozyta zostały określone aktem erekcyjnym kolegiaty oraz statutami, zwłaszcza piątym. Należała do niego troska o budynek kościelny oraz o majątek kolegiaty. Jego powinnością było kierownictwo wikariuszami, czuwanie nad ich obyczajami i wgląd w pełnione przez nich obowiązki. Zgodnie z wolą biskupa A. Nowodworskiego z 17 V 1631 r. prepozyt miał obowiązek utrzymać przy kolegiacie 3 wikariuszy, kościelnego i ministranta z dochodów oddanego w jego zarząd wójtostwa brzozowskiego, zgodnie zaś z wolą biskupa J. Doenhoffa z 1690 r. miał utrzymać przy kolegiacie organistę. Jego też obowiązkiem była troska o szkołę parafialną i utrzymanie jej bakalarza³⁸.

Kustosz zgodnie z postanowieniami aktu erekcyjnego i statutu piątego miał obowiązek opiekować się skarbcem kolegiaty, sprzętem kościelnym oraz dokumentami kolegiaty i kapituły. Do niego należała troska o podkustosza, dzwonników, dzwony i światło w kościele. Statut XVIII zobowiązał go do corocznego przeglądu sprzętu kościelnego i prowadzenia jego inwentarza. Po skasowaniu godności kustosza w kolegiacie brzozowskiej jego obowiązki przejął prepozyt kapituły kolegiackiej.

Archidiakon miał obowiązek co roku zwizytować archidiakoniat brzozowski składający się z 4 dekanatów: brzozowskiego, krosnińskiego, sanockiego i dynowskiego³⁹. Scholastyk na mocy postanowień kapituły miał opiekować się szkołą parafialną⁴⁰. Dziekan kapituły brzozowskiej nie miał specjalnych obowiązków w kolegiacie, czy kapitule, jego godność była raczej tytularna.

Kanonicy — zgodnie ze statutem piątym — mieli obowiązek doradzać i pomagać prepozytowi i kustoszowi we wszystkim, co się odnosi do chwały Bożej oraz do wzrostu pobożności tak wśród

³⁷ ADP nr 488, *Statuta*, s. 39—262; nr 494, *Collegiata*, s. 83—96; nr 497, *Brzozów 3. Akta parafialne 1703—1749*, s. 195 n.

³⁸ ADP nr 489, *Visitatio* 1745, s. 25, 59, 184.

³⁹ ADP nr 188, *Visitatio ecclesiae collegiatae in Brzozów 1757*, s. 85; nr 163, *Status et visitatio ecclesiae cathedralis 1744*, s. 570; nr 74, *Continuatio actorum curiae episcopalis Premisliensis 1750—1751*, s. 567 n.

⁴⁰ ADP nr 488, *Statuta*, s. 78, 152.

ludu, jak i duchowieństwa. Kanonik fundi szpital oprócz wspólnych obowiązków nałożonych na prałatów i kanoników statutami i konstytucjami miał pełnić obowiązki prepozyta szpitala w Brzozowie i promotora Bractwa Różańcowego przy kolegiacie⁴¹.

Tak prałaci jak i kanonicy mieli obowiązek odprawiać aniwersarje i liczne Msze św. fundacyjne⁴².

5. Kwalifikacje i pochodzenie społeczne prałatów i kanoników

Akt erekcyjny kapituły brzozowskiej nic nie wspomina o kwalifikacjach ani o pochodzeniu społecznym prałatów i kanoników kolegiaty w Brzozowie. Pewne wymagania kwalifikacyjne były postawione w statutach I i VII. W doborze nowych członków kierowano się prawem powszechnym oraz konstytucjami synodów prowincjonalnych, a decydującą rolę odgrywała wola instytucyjnego biskupa, który do kapituły brzozowskiej prezentował większość godności kapitulnych. Statut VII postanawiał, że na sesje kapitulne mogą być dopuszczeni prałaci i kanonicy posiadający święcenia kapłańskie, a co najmniej subdiakonów. Członkami kapituły brzozowskiej zostawali kandydaci posiadający święcenia kapłańskie. Nie ma wzmianek, by kiedykolwiek otrzymał godność kapitulną tej kolegiaty diakon czy ktoś o niższych święceniach.

Statutem pierwszym postawił biskup fundator wymagania dotyczące kwalifikacji moralnych i umysłowych kandydata na członka kapituły. Winien on być dobrych i chwalebnych obyczajów oraz posiadać odpowiednią wiedzę. Ponieważ patronem większości kapitulnych prebend brzozowskich był sam biskup, więc na te godności dobierał kapłanów o odpowiednim poziomie moralnym. Akta kolegiaty nie notują ujemnych faktów z życia prałatów i kanoników brzozowskich. Na podstawie zachowanych dokumentów kapituły i protokołów jej posiedzeń można ustalić, że na ogólną liczbę 45 instalowanych prałatów i kanoników — dzieściu z nich posiadało doktoraty teologii (1), filozofii (2) lub obojga praw (6). Niektórzy członkowie kapituły będąc już jej prałatami czy kanonikami odbywali dalsze studia w Rzymie lub Wiedniu⁴³.

Ani akt erekcyjny kapituły ani statuty ani też dekrety erygujące późniejsze prałatury i kanonikaty nie robią żadnych zastrzeżeń co do pochodzenia społecznego kandydatów do godności kole-

⁴¹ ADP nr 73, Acta causarum curiae episcopalis Premisliensis 1742—1750, s. 83—85.

⁴² ADP nr 498, Brzozów 4. Akta parafialne 1751—1772, s. 65—69, 131—134; nr 75, Acta officii episcopalis 1752—1757, s. 155—167; nr 76, Continuatio actorum curiae episcopalis Premisliensis 1757—1760, s. 148—152.

⁴³ ADP nr 488, Statuta, s. 198, 250.

giackich. Dokładna i ostrożna analiza dostępnych źródeł wykazała, że większość członków kapituły brzozowskiej była prawdopodobnie pochodzenia szlacheckiego, a mniejszość pochodzenia mieszczańskiego, a może i chłopskiego.

6. Kolegium mansjonarzy i wikariuszy kolegiackich

a) Kolegium mansjonarzy. Prałaci i kanonicy polskich kapituł, tak katedralnych jak i kolegiackich, zwykle nie rezydowali przy kościołach kapitulnych, a obowiązki kościelne i duszpasterskie spełniali za nich wikariusze. Podobnie było i w Brzozowie. Kiedy biskup K. J. Szembek w 1724 r. erygował kolegiatę, zniósł istniejące od r. 1631 trzyosobowe kolegium mansjonarzy, a utworzył czteroosobowe kolegium wikariuszy kolegiackich⁴⁴. Pomocniczy biskup Andrzej Pruski przywrócił dekretem z 15 XI 1730 r. kolegium mansjonarzy. Odtąd przy kolegiacie zaistniały 2 kolegia: 4-osobowe kolegium wikariuszy i 3-osobowe kolegium mansjonarzy. Kolegium wikariuszy miało odmawiać brewiarz jak w katedrze, a kolegium mansjonarzy miało codziennie śpiewać oficjum małe i wotywę o NMP. Biskup W. H. Sierakowski dekretem reformacyjnym zniósł kolegium mansjonarzy, a pozostawił przy kolegiacie tylko kolegium wikariuszy podnosząc jego liczbę do 6 osób⁴⁵.

b) Kolegium wikariuszy i jego ustrój. Dekretem z 7 IX 1756 r. biskup W. H. Sierakowski powiększył kolegium wikariuszy do liczby 8 osób. Dla zapewnienia wystarczającego utrzymania inkorporował beneficjum parafii Przysietnica do uposażenia kolegium wikariuszy brzozowskich⁴⁶. Kolegium to nie miało własnych statutów. Przepisy dotyczące jego organizacji i życia były zawarte w akcie erekcyjnym kolegiaty, statutach kapituły i biskupich dekretach reformacyjnych. Na mocy postanowień aktu erekcyjnego oprócz duszpasterstwa w parafii brzozowskiej wikariusze mieli obowiązek odśpiewać codziennie oficjum brewiarzowe i codziennie odprawić sumę w intencji o pomyślność dla biskupa fundatora, a po jego śmierci za jego duszę.

Płaty statut kapituły kolegiackiej powierzył zwierzchnią władzę nad wikariuszami prepozytowi. On miał nimi kierować, czuwać nad ich obyczajami i wglądać, jak spełniają swoje obowiązki. Bezpośrednim przełożonym kolegium wikariuszy był senior wy-

⁴⁴ Tamże, s. 303—321.

⁴⁵ ADP nr 489, Visitatio 1745, s. 165—168.

⁴⁶ ADP nr 491, Statuta collegii vicariorum 1757, s. 6 n; nr 494, Collegiata 1757—1760, s. 15.

bierany przez kapitułę. Nadto kolegium wybierało swego prokuratora i notariusza⁴⁷.

c) Uposażenie. Na uposażenie kolegium wikariuszy ofiarował biskup K. J. Szembek 10 000 złp, a biskup A. Fredro 8 000 złp, zaś ks. Fr. Goźliński 2000 złp. Na mocy aktu erekcyjnego kolegiaty 4 wikariusze mieli otrzymywać od prepozyta 160 złp rocznie z dochodów wójtostwa brzozowskiego nadanego kolegium mansjonarzy brzozowskich w r. 1631 przez biskupa A. Nowodworskiego⁴⁸. W r. 1756 biskup W. H. Sierakowski wcielił beneficjum parafii Przysietnica do uposażenia wikariuszy kolegiaty brzozowskiej⁴⁹. Dalszym źródłem utrzymania kolegium wikariuszy były ofiary składane przez wiernych z okazji usług kapłańskich przy ślubach, pogrzebach itp., czyli tzw. iura stolae. Ponadto do uposażenia kolegium wikariuszy brzozowskich od r. 1746 należały dochody dwu altarii: Bractwa św. Anny i Bractwa Literackiego oraz dochody kapelanii szpitala w Starejwsi⁵⁰. Wikariusze jako kapelani Bractwa Literackiego mieli otrzymywać kwartalnie co siódmy grosz od kotła gorzałki produkowanej w Brzozowie⁵¹. Wikariusze brzozowscy pobierali od swych parafian dziesięcinę snopową, a z inkorporowanej Przysietnicy meszne. Mieli też pewien dochód z kołody.

W drugiej połowie XVIII w. uposażenie wikariuszy brzozowskich było niewystarczające, a to z powodu poważnej dewaluacji pieniądza, którego wartość spadła dziesięciokrotnie. Nadto właściciele nieruchomości obciążonych czynszami wypłacali je nieregularnie, albo nawet wcale nie płacili⁵². Jeszcze gorzej było w okresie porozbiorowym.

d) Prawa i obowiązki kolegium wikariuszy. Z chwilą objęcia wikariatu przysługiwało wikariuszowi prawo do uposażenia, do mieszkania, prawo głosu na posiedzeniach kolegium, prawo podejmowania uchwał, prawo do urzędów w kolegium (senior, prokurator, notariusz) oraz prawo do miejsca w stallach⁵³.

Obowiązki kolegium wikariuszy zostały określone aktem erekcyjnym kolegiaty, a przypominane, modyfikowane czy uzupełniane dekretami reformacyjnymi. Głównym obowiązkiem było duszpasterstwo w parafii kolegiackiej oraz pełnienie służby Bożej

⁴⁷ ADP nr 488, Statuta, s. 73, 149, 155 n, 174, 193 n; nr 494, Collegiata, s. 5, 13, 20, 84 n.

⁴⁸ ADP nr 489, Visitatio 1745, s. 35 n, 162; nr 490, Collegium vicariorum 1745, s. 3; nr 497, Brzozów 3. Akta parafialne, s. 37—67, 89—112, 113—120.

⁴⁹ ADP nr 491, Statuta collegii vicariorum 1757, s. 7, 26, 28.

⁵⁰ ADP nr 489, Visitatio 1745, s. 76, 166.

⁵¹ WAPRz, sygn. 15, Protocollum consulare Brzozoviense 1780—1784, s. 467 n.

⁵² ADP nr 491, Statuta collegii vicariorum 1757, s. 1 nn.

⁵³ ADP nr 494, Collegiata, s. 8.

w kolegiacie. Służba ta polegała przede wszystkim na chórowym odmawianiu czy raczej śpiewaniu oficjum brewiarzowego w każdy dzień oraz na codziennym odprawianiu Mszy św. konwentualnej czyli śpiewanej sumy. W niedziele i święta wikariusze mieli obowiązek asystowania prałatom i kanonikom w czasie sumy i w czasie śpiewania brewiarza⁵⁴. Dalszym obowiązkiem wikariuszy było odprawianie Mszy fundacyjnej i aniwersarzy⁵⁵.

Kolegium wikariuszy było zobowiązane do wspólnego życia unormowanego regulaminem wydanym przez biskupa W. H. Sierakowskiego w dekrecie reformacyjnym po wizytacji 1745 r. Według tych norm wspólnota życia kolegium wikariuszy polegała na tym, że powinni mieć wspólne mieszkanie, wspólny stół oraz prowadzić wspólną kasę. W okresie rozbioru Polski sprawa wspólnego stołu napotykała trudności, gdyż nie było na to odpowiedniego domu oraz wystarczających funduszy na wspólną kuchnię. W każdą sobotę mieli odbywać posiedzenie swego kolegium⁵⁶.

e) Kapituła kolegiacka a kolegium wikariuszy. Wzajemny stosunek kapituły kolegiackiej w Brzozowie i kolegium wikariuszy został unormowany przepisami prawnymi zawartymi w akcie erekcyjnym i w piątym statucie kapituły. Akt erekcyjny nadał prałatom i kanonikom prawo prezentowania własnych wikariuszy. Statutem zaś piątym powierzył biskup-fundator władzę nad wikariuszami prepozytowi. Ten sam statut nałożył na resztę prałatów i kanoników obowiązek współpracy z prepozytem w tym, co się odnosiło do chwały Bożej oraz do wzrostu pobożności wśród ludu i duchowieństwa.

Kapituła brzozowska czuwała nie tylko nad obyczajami wikariuszy oraz nad ich obowiązkami duszpasterskimi i liturgicznymi, ale też troszczyła się o ich sprawy bytowe. Zagadnienia związane z kolegium wikariuszy omawiała kapituła na swych sesjach. W razie potrzeby wzywała ich w celu przekazania zaleceń czy upomnień⁵⁷.

7. Altarie

Przy kolegiacie brzozowskiej istniały 4 altarie: altaria Bractwa św. Anny erygowana w r. 1615, altaria Bractwa Literackiego erygowana za biskupa W. Herburta (1569—1572), altaria Bractwa Kapłańskiego erygowana w r. 1543, a w r. 1753 podniesiona do rangi kanonikatu kolegiaty jako kanonia fundi altaria św. Anny

⁵⁴ ADP nr 491, Statuta collegii vicariorum 1757, s. 25 n; nr 175, Acta visitationis decanatus Brzozoviensis 1745, s. 83.

⁵⁵ ADP nr 163, Status et visitatio ecclesiae cathedralis 1744, s. 18.

⁵⁶ ADP nr 491, Statuta collegii vicariorum 1757, s. 25—29; nr 175, Acta visitationis decanatus Brzozoviensis 1745, s. 91—97; nr 494, Collegiata 1757—1796, s. 27.

⁵⁷ ADP nr 488, Statuta, s. 42—47, 170—172, 175, 182, 224—232.

Arcybactwa Kapłańskiego i altaria NMP Bractwa Rzemieślników czyli cechów brzozowskich erygowana w 1529 r.⁵⁸

8. Witrycy i służba kościelna kolegiaty

Obok duchowieństwa pewną rolę w ustroju i życiu kolegiaty odgrywał i czynnik świecki w osobach witryków i służby kościelnej. Pierwsze wzmianki o witrykach przy prepozyturalnym kościele brzozowskim pochodzą z połowy XVII w.⁵⁹ Tak akt erekcyjny jak i statut piąty kapituły brzozowskiej zawierały nakaz, że prepozyt ma obowiązek co roku wybierać 2 witryków spośród mieszczan brzozowskich i powierzyć im troskę o sprzęt kościelny oraz kasę kościelną. Kapituła troszczyła się, by przy kolegiacie byli 2 witrycy. Sprawę tę często omawiano na sesjach kapituły⁶⁰.

Przy kościele brzozowskim od dawna byli zatrudnieni organista, kantor, dzwonnik, poddzwonnik i kalkancista. W akcie erekcyjnym kolegiaty nie ma żadnej wzmianki o służbie kościelnej. Dekrety reformacyjne z 1730 i 1745 r. przypominały prepozytowi kolegiaty, że ma obowiązek utrzymać przy kościele służbę kościelną. Tak relacja biskupa W. H. Sierakowskiego do Stolicy Apostolskiej z 1749 r. jak i akta jego wizytacji z 1745 r. stwierdziły, że przy kolegiacie brzozowskiej był organista, kantor, dzwonnik, poddzwonnik i kalkancista. W aktach jego wizytacji zostało przedstawione ówczesne uposażenie brzozowskiej służby kościelnej⁶¹.

UPOSAŻENIE KAPITUŁY

Uposażenie kapituły zostanie przedstawione w układzie rzeczowym, tzn. omówione będą różne rodzaje dóbr i świadczeń stanowiących materialną podstawę istnienia i działalności kapituły brzozowskiej. Majątek ten stanowiły dobra ziemskie, czynsze od kapitałów, dziesięciny, meszne, fundacje mszalne i aniwersarze, dochody z beneficjów prostych, domy i różne świadczenia czy służebności. Przy omawianiu poszczególnych grup majątkowych najpierw przedstawione będzie wspólne uposażenie kapituły, a następnie uposażenie prebendalne czyli pojedynczych prałatur i kanonii.

1. Dobra ziemskie

Najczęstszą formą uposażenia kapituł kolegiackich i ich pre-

⁵⁸ ADP nr 489, *Visitatio* 1745, s. 48, 164; nr 490, *Collegium vicariorum* 1745, s. 49—63.

⁵⁹ ADP nr 66, *Protocolum causarum* 1658—1661, s. 11.

⁶⁰ ADP nr 488, *Statuta*, s. 143 n, 148 n, 155 n, 161, 164.

⁶¹ ADP nr 163, *Status et visitatio ecclesiae cathedralis* 1744, s. 818; nr 489, *Visitatio* 1745, s. 56—59, 182—184.

bend były dobra ziemskie. Tak było i w Brzozowie. Jeszcze przed erekcją kapituły miasto Brzozów ofiarowało przyszłej kapitule w r. 1720 trzy parcele pod budowę domów dla kustosa i 2 kanoników⁶². Uposażeniem prepozyta był 1 an pola nadany w r. 1359 przez Kazimierza Wielkiego. Należy tu wspomnieć, że przy okazji fundacji i erekcji prepozytury w Brzozowie w 1631 r. biskup A. Nowodworski powierzył prepozytowi zarząd wójtostwa brzozowskiego obejmującego 2 lany pola, lasy i poddanych. Z dochodów tego wójtostwa prepozyt miał utrzymać kolegium mansjonarzy i służbę kościelną⁶³. Prałat scholastyk jako uposażenie posiadał beneficjum w Mrzyglodzie, a uposażeniem dwu pierwszych kanoników były beneficja w Biżnem i Domaradzu⁶⁴.

2. Czynsze

Drugą formą uposażenia kapituły były czynsze od funduszy ofiarowanych przez różnych fundatorów. Większość uposażenia kapitułnego w Brzozowie opierała się na czynszach. I tak na dystrybucje za udział w sesjach kapituły ofiarował biskup fundator 3 000 złp, które ulokował na dobrach Siedliska i Lubenia. Czynsz miał być wypłacany prałatom i kanonikom na sesji generalnej po Przemienieniu Pańskim. Na powiększenie dystrybucji ofiarował kanonik fundi Domaradz A. Mierzwiński 10 000 złp⁶⁵. Uposażeniem kustosa był czynsz od sumy 5 000 złp ofiarowanej przez biskupa fundatora, uposażeniem dziekana kolegiaty był czynsz od sumy 3 000 złp, podobnie scholastyk pobierał czynsz od innej sumy 3 000 złp. Również uposażeniem kanonikatu fundi szpital były czynsze od sumy 3 000 złp ofiarowanej przez księdza Fr. Dutkiewicza. Dwa dalsze kanonikaty: fundi Zabłocki i fundi Nawrotowski opierały swe uposażenie na czynszach od 2 różnych sum po 4 000 złp.⁶⁶

3. Dziesięciny i meszne

Prepozyt kapituły brzozowskiej otrzymywał dziesięcinę snopową z biskupich folwarków w Brzozowie i Starejwsi. Zgodnie z nakazem biskupa J. Dziaduskiego z 1557 r. poddani dworu biskupiego przywozili dziesięciny do stodoły prepozyta. W okresie porozbiorowym dochodziło do nieporozumień między wiernymi

⁶² ADP nr 488, *Statuta*, s. 339—341.

⁶³ ADP nr 495, *Brzozów 1. Documenta*, s. 465—469; nr 430, *Collegium vicariorum* 1745, s. 34—38, 67—70.

⁶⁴ ADP nr 70, *Acta actorum* 1725—1734, s. 464—482; nr 489, *Visitatio* 1745, s. 29 n.

⁶⁵ ADP nr 488, *Statuta*, s. 146 n, 303 nn; nr 489, *Visitatio* 1745, s. 19—22.

⁶⁶ ADP nr 488, *Statuta*, s. 55—57, 90—94, 118—173 n, 303—321, 333—338; nr 489, *Visitatio* 1745, s. 26—28, 31, 60—62; nr 495, *Brzozów 1. Documenta*, s. 151—158, 205—209.

a prepozytem na tle dziesięciny. Spory te opierały się i o sądy zaborcze⁶⁷. Dziesięciny z inkorporowanych do kolegiaty beneficjów były uposażeniem scholastyka oraz kanoników fundi Blizne i fundi Domaradz⁶⁸.

Prepozyt brzozowski na mocy przywileju Kazimierza Wielkiego z 1359 r. miał otrzymać na św. Marcina meszne po jednej miarze żyta i po jednej miarze owsa z każdego lanu z Brzozowa, Porkówki i Starejwi. Bywały jednak trudności z pobieraniem mesznego, tak że plebani brzozowscy wnosili skargi do biskupa. W czasie wizytacji w 1745 r. stwierdził biskup W. H. Sierakowski, że jego poddani tj. mieszczenie brzozowscy oraz chłopci z Porkówki i Starejwi od kilku lat nie oddali prepozytowi mesznego w ziarnie i że o meszne już od dłuższego czasu były zatargi. Wobec tego biskup zarządził dekretem reformacyjnym, by ludność parafii zamiast mesznego w ziarnie składała prepozytowi dziesięcinę snopową zwaną wytyczną⁶⁹. Prałat scholastyk uposażony dochodami beneficjum parafii Mrzyglód, na mocy pierwotnej fundacji miał otrzymywać meszne z Mrzyglódu oraz jego przedmieście w wysokości jednej miary żyta i owsa z każdego lanu, ale mieszczenie mrzyglódzcy (1729, 1745) nie uiszczali mesznego w ziarnie tylko płacili 160 złp. Przedmieście zaś Tyrawa Solna składało rocznie tytułem mesznego 100 złp, 6 gęsi i 12 kogutów. Kanonik fundi Blizne pobierał jako meszne 10 złp z lanu, a kanonik fundi Domaradz otrzymywał meszne ze wszystkich pól kmiecyh, z folwarku kapitulnego i ze sołectwa z każdego lanu 2 miary żyta i tyleż owsa⁷⁰.

4. Aniwersarze, fundacje mszalne i beneficja proste

Kapituła brzozowska odprawiała 4 aniwersarze, a poszczególni prałaci i kanonicy posiadali liczne fundacje mszalne⁷¹. Niektóre beneficja proste zostały przeznaczone na uposażenie kanonii brzozowskich np. prepozytura szpitalna z dołączoną promotorią Bractwa Różańcowego została podniesiona do godności kanonikatu w 1744 r. Podobnie biskup W. H. Sierakowski w 1753 r. przeznaczył dochody altarii św. Anny patronatu Bractwa Kapłańskiego na uposażenie kanonii fundi altaria św. Anny Bractwa Kapłańskiego.

⁶⁷ ADP nr 489, Visitatio 1745, s. 12—19, 54 n, 132—135, 156 n; nr 86, Litterae et edicta varia Gubernii Leopoliensis 1772—1776, s. 5 n, 11 n; nr 499, Brzozów 5. Akta parafialne 1773—1849, s. 19 n, 23—26, 105—107.

⁶⁸ ADP nr 156, Iura ecclesiarum decanatus Crosnensis et Sanocensis 1720, s. 2012, 2044—2046, 2070—2073, 2254—2256.

⁶⁹ ADP nr 489, Visitatio 1745, s. 13, 34, 156 n.

⁷⁰ ADP nr 156, Iura ecclesiarum dec. Crosn. et Sanoc. 1720, s. 2046, 2071, 2256.

⁷¹ ADP nr 488, Statuta, s. 188 n, 201 n, 209 n.

Uposażenie tego kanonikatu zostało powiększone w r. 1763 przez inkorporację drugiego beneficjum prostego, a mianowicie dochodów altarii św. Jakuba w kościele tego tytułu w Krośnie⁷².

5. Świadczenia poddanych i inne źródła dochodów

Prepozyt kolegiaty i 4 kanonicy posiadali swych poddanych i korzystali z ich świadczeń w robociznie, naturze i pieniądzu. W połowie XVIII w. prepozyt brzozowski miał 26 poddanych, kanonik fundi Blizne — 29, kanonik fundi Domaradz — 4 kmieci i 12 zagrodników, kanonik fundi szpital — 12 poddanych płacących 121 złp rocznie, kanonik fundi altaria św. Anny Bractwa Kapłańskiego — 9 poddanych, którzy płacili 118 złp rocznie⁷³. Ofiary składane przez wiernych w czasie koledy oraz z okazji posług kapłańskich przy chrzcie, ślubie, pogrzebie, poświęceniach itp., czyli tzw. iura stolae postanowieniem aktu erekcyjnego zostały przyznane wikariuszom.

Ważnym elementem uposażenia niektórych członków kapituły brzozowskiej były naturalia. I tak wolny wyrąb drzewa w lasach biskupich przysługiwał prepozytowi oraz kanonikom fundi Blizne i fundi Domaradz. Ci dwaj ostatni mieli również wolny przemiał w młynach biskupich⁷⁴.

6. Budynki kapitulne

Do uposażenia kapituły brzozowskiej należały domy mieszkalne będące własnością całej kapituły oraz domy i budynki gospodarcze przysługujące poszczególnym prebendam kapitulnym. Wspólną własnością kapitulną był dom dla kanonika rezydenta zbudowany po roku 1745. Po jego zniszczeniu kapituła zbudowała nowy dom w r. 1782. Nadto kapituła posiadała 2 drewniane domy w Brzozowie oraz dworek we Lwowie.

W połowie XVIII w. prepozyt brzozowski posiadał 2 domy mieszkalne i budynki gospodarcze. Scholastyk i archidiakon oraz kanonicy fundi Blizne, fundi Domaradz, fundi szpital i fundi altaria św. Anny Bractwa Kapłańskiego posiadali w swym uposażeniu budynki mieszkalne i gospodarcze swych beneficjów⁷⁵.

W końcu należy stwierdzić, że uposażenie kapituły brzozow-

⁷² Tamże, s. 52—57, 90—94; ADP nr 498, Brzozów 4. Akta parafialne 1751—1772, s. 21 n, 131—134.

⁷³ ADP nr 489, Visitatio 1745, s. 16—19, 32 n, 132—135; nr 156, Iura ecclesiarum 1720, s. 2044 n; Rutkowski, Klucz brzozowski, s. 38, 84, 129—131.

⁷⁴ ADP nr 175, Acta visitationis decanatus Brzozoviensis 1745, s. 231 nn; nr 489, Visitatio 1745, s. 19, 32, 72—78, 161.

⁷⁵ ADP nr 488, Statuta, s. 237 n; nr 489, Visitatio 1745, s. 131 n, 143—146; Rutkowski, Klucz brzozowski, s. 145 n.

skiej i jej prebend w porównaniu z innymi kapitułami kolegiaczkimi w Polsce było niewystarczające i to był powód częstej niezrezydencji jej prałatów i kanoników.

DUSZPASTERSKA DZIAŁALNOŚĆ KAPITUŁY

Fundator kolegiaty, biskup K. J. Szembek, podkreślił w akcie erekcyjnym i w statutach, zwłaszcza w piątym, że celem istnienia i działalności kapituły brzozowskiej był kult Boży i duszpasterstwo.

1. Służba Boża w kolegiacie

Ośrodkiem kultu Bożego w kolegiacie był codzienny brewiarz chórowy i codzienna Msza konwentualna, a nadto różne nabożeństwa paraliturgiczne. Zgodnie z aktem erekcyjnym kolegiaty wikariusze codziennie śpiewali całe oficjum brewiarzowe, tak jak w katedrze. Prałaci i kanonicy kolejno odczytywali lekcje, a w jutrzni i nieszporych intonowali antyfony. Zgodnie ze statutem piątym kanonik rezydent odprawiał pierwsze i drugie nieszpory w święta I i II klasy. Prałaci i kanonicy kolegiaty troszczyli się o to, by wikariusze należycie wypełniali obowiązek codziennego brewiarza chórowego. Czuwał też nad tym i biskup W. H. Sierakowski⁷⁶.

Zgodnie z postanowieniem aktu erekcyjnego wikariusze codziennie odprawiali śpiewaną Mszę konwentualną z formularzem z dnia albo ze święta i aplikowali ją o pomyślność dla biskupa fundatora, a po jego śmierci za jego duszę. Na mocy postanowienia statutu piątego w święta I i II klasy Mszę konwentualną odprawiał prałat lub kanonik rezydent, a wikariusze w dalmatykach asystowali do tej Mszy. Widocznie zdarzały się zaniedbania tych asyst, skoro kapituła często przypominała ten obowiązek w czasie swych sesji. Wikariuszom, którzy nie stawili się do asysty, odliczano za karę 1 złp z podziału ofiar wiernych, a wypłacano zastępcy. Ponieważ zdarzały się nieraz zaniedbania w odprawianiu codziennej Mszy konwentualnej, a zwłaszcza opuszczenie asyst w święta I i II klasy, biskup W. H. Sierakowski przypominał te obowiązki w dekretach reformacyjnych po wizytacjach w latach 1745 i 1757.

Oprócz oficjum śpiewanego w chórze i Mszy konwentualnej odprawiali wikariusze wotywnie Msze brackie i różne nabożeństwa paraliturgiczne, a więc wspólne modlitwy poranne i wie-

⁷⁶ ADP nr 488, Statuta, s. 155 n, 188, 225; nr 489, Visitatio 1745, s. 45 n, 169 n; nr 490, Collegium 1745, s. 15.

czorne z ludem, godzinki, suplikacje, litanie, rozmyślenia, różaniec, Gorzkie Żale.

W dokumentach wizytacyjnych z lat 1745 i 1757 zachował się porządek nabożeństw obowiązujący w kolegiacie brzozowskiej. Inny był porządek nabożeństw w dni świąteczne, a inny w dni powszednie. Kapituła brzozowska czuwała, by ten porządek nabożeństw był ściśle przestrzegany⁷⁷.

Uroczyscie obchodzono w kolegiacie trzy święta lokalne, a mianowicie święto tytułu czyli Patrona kolegiaty w dniu 6 sierpnia, tj. święto Przemienienia Pańskiego, rocznicę poświęcenia kościoła w pierwszą niedzielę po oktawie św. apostołów Piotra i Pawła oraz święto uczczenia relikwii w niedzielę po Przemienieniu Pańskim⁷⁸.

Kult maryjny szczególnie rozwinięty w parafii brzozowskiej wiązał się z 2 obrazami Matki Bożej w kolegiacie oraz z obrazem Matki Bożej w Starejwsi. Wszystkie te trzy obrazy od dawna słynęły łaskami. Pierwszym obrazem Matki Bożej w kolegiacie słynącym łaskami był obraz Matki Boskiej Ognistej pochodzący z XVI w. Kiedy 12 III 1657 r. wojska Rakoczego spaliły poprzedni kościół brzozowski, w zgłiszczach znaleziono ten obraz nietknięty ogniem i stąd jego nazwa Matka Boska Ognista. Akta wizytacji z 1745 r. zaznaczyły, że ten obraz od dawna słynął łaskami. Drugim obrazem słynącym łaskami był obraz Matki Boskiej Różańcowej wymieniany w inwentarzach kościoła z XVII w. Drugim ośrodkiem kultu maryjnego w parafii kolegiackiej był słynący łaskami od XIV w. obraz Matki Bożej w Starejwsi, dokąd przybywali wierni nie tylko z ziemi sanockiej i przemyskiej, ale i z dalszych stron, a nawet z Węgier⁷⁹.

2. Duszpasterstwo parafialne

Na mocy aktu erekcyjnego duszpasterstwo w parafii kolegiackiej zostało powierzone kolegium wikariuszy, którzy je mieli pełnić kolejno w ciągu tygodniowych dyżurów. Statut piąty zlecił kapitule z prepozytem na czele dozór nad duszpasterską pracą te-

⁷⁷ ADP nr 489, Visitatio 1745, s. 45—48; nr 188, Visitatio 1757, s. 14—16, 21—26; nr 491, Statuta collegii vicariorum 1757, s. 21—28; nr 493, Statuta, s. 155, 173.

⁷⁸ ADP nr 488, Statuta, s. 103, 129, 135 n, 195 n; nr 489, Visitatio 1745, s. 1—5, 46 n, 121; nr 497, Brzozów 3. Akta parafialne 1703—1749, s. 21—24; nr 69, Acta actorum 1719—1724, s. 296—299; nr 495, Brzozów 1. Documenta, s. 574—580.

⁷⁹ ADP nr 488, Statuta, s. 72 n; nr 489, Visitatio 1745, s. 1—3, 51, 114, 194 n; nr 155, Visitatio 1699, s. 51—54; nr 291, Summaria descriptio 1691, s. 593—595; J. Pachucki, *Matka Miłosierdzia*, Kraków 1927, s. 17—19; W. Mrowiński, *Cudowny obraz MB Starowiejskiej w Ziemi Sanockiej*, Kraków 1895, s. 34.

goź kolegium. W zakres ówczesnego duszpasterstwa wchodziła przede wszystkim działalność nauczycielska obejmująca głoszenie słowa Bożego i katechizację tak dzieci, jak i dorosłych, udzielanie sakramentów i pasterska opieka nad wiernymi przez zbliżenie się do nich, np. przez kolędę i kierowanie ich życiem religijnym przez różne bractwa. Duszpasterska praca duchowieństwa kolegiaty normowana była przepisami synodów tak prowincjonalnych, jak i diecezjalnych oraz zasadami znanej Epistola pastoralis ad parochos z 1601 r. B. Maciejowskiego, biskupa krakowskiego.

Parafia brzozowska od swego początku obejmowała miasto Brzozów, jego przedmieścia, wsie Porkówkę i Starawieś, takie też było terytorium parafii kolegiackiej w XVIII w. W obrębie parafii w 1745 r. oprócz kolegiaty był kościół Matki Bożej w Starrejwsii, w mieście kościół szpitalny pod wezwaniem św. Zofii oraz kaplica przy pałacu biskupim. W r. 1745 parafia liczyła 1760 dusz do spowiedzi wielkanocnej, a w 1785 r. — 2125⁸⁰. W porównaniu z innymi miastami Brzozów należał wtedy do największych parafii miejskich w diecezji⁸¹. Według pierwotnej fundacji kolegiaty pracę duszpasterską w parafii brzozowskiej miało prowadzić 4-osobowe kolegium wikariuszy. W r. 1745 biskup W. H. Sierakowski dodał jeszcze 2 wikariuszy, a w r. 1756 dalszych dwu, tak że teoretycznie kolegium to składało się z 8 wikariuszy. Faktycznie jednak było ich zwykle pięciu⁸². Prałaci i kanonicy zazwyczaj nie rezydowali w Brzozowie. Zgodnie z postanowieniem aktu erekcyjnego obowiązek głoszenia słowa Bożego został nałożony na kolegium wikariuszy. Prałaci i kanonicy byli zobowiązani do głoszenia kazań jedynie w uroczystość odpustową, ewentualnie w wielkie święta. Katechizację dzieci i dorosłych przeprowadzali wikariusze w każdą niedzielę o godzinie pierwszej przed nie-szporami⁸³. Akt erekcyjny kolegiaty zobowiązał jej wikariuszy do udzielania św. sakramentów w parafii brzozowskiej. Obowiązek ten pełnili kolejno w tygodniowych dyżurach, kapituła zaś kolegiacka czuwała nad prawidłową administracją sakramentów⁸⁴.

Dodać należy, że kolegium wikariuszy brzozowskich prowadziło duszpasterstwo w parafii Przysietnica, której beneficjum zostało inkorporowane w r. 1756 do uposażenia kolegium wikariuszy kolegiaty. Wikariusze ustalali na swych kapitułach, kto z nich

⁸⁰ ADP nr 489, Visitatio 1745, s. 50; nr 244, Consignatio 1785, k. 45.

⁸¹ W. Kramarz, T. Ladenberger, *Rozmieszczenie ludności rz.-kat. w diecezji przemyskiej w r. 1785*, Lwów 1931 s. 452.

⁸² ADP nr 494, Collegiata 1757—1796, s. 5, 12, 43, 52, 63 n.

⁸³ ADP, Kurendy X 1787—1825 z 24 V 1787; nr 489, Visitatio 1745, s. 45; nr 491, Statuta collegii vicariorum 1757, s. 23.

⁸⁴ ADP nr 488, Statuta, s. 15 n, 154 n, 172, 180 n.

według kolejności miał rezydować w Przysietnicy i przez jaki okres czasu⁸⁵.

3. Duszpasterstwo specjalne

Obok duszpasterstwa ogólnego prowadzono też w parafii kolegiackiej duszpasterstwo specjalne obejmujące wiernych zrzeszonych w różne grupy stanowe czy zawodowe, w celu osobistego uświęcenia ich członków oraz przygotowania ich do apostołstwa w parafii. To duszpasterstwo specjalne w parafii brzozowskiej dokonywało się przez bractwa kościelne i cechy rzemieślnicze istniejące jeszcze przed erekcją kolegiaty. W połowie XVIII w. przy kolegiacie istniało 5 bractw, a mianowicie Bractwo Literackie NMP, Bractwo św. Anny, Bractwo Różańcowe i Arcybractwo Kapłańskie oraz 6 cechów rzemieślniczych złączonych w Bractwo Rzemieślników pod wezw. NMP⁸⁶. Dwa bractwa brzozowskie były ściśle złączone z kapitułą kolegiacką, a mianowicie Arcybractwo Kapłańskie, którego altaria została wyniesiona do godności kanonikatu w 1753 r. oraz Bractwo Różańcowe, którego promotoria wraz z prebendą szpitalną została zamieniona w r. 1744 na kanonię fundi szpital z dołączoną promotorią Bractwa Różańcowego. Duszpasterzami więc tych 2 bractw byli kanonicy brzozowscy: kanonik fundi altaria św. Anny Arcybractwa Kapłańskiego⁸⁷ i kanonik fundi szpital⁸⁸. Duszpasterstwo w Bractwie Literackim i w Bractwie św. Anny pierwotnie prowadzili osobni altarzyści tych bractw, a po wizytacji w r. 1745 biskup W. H. Sierakowski powierzył funkcję altarzystów obu bractw kolegium wikariuszy brzozowskich, którzy od r. 1746 pełnili opiekę duszpasterską nad obu bractwami zgodnie z ich statutami⁸⁹.

Religijna i kościelna działalność cechów brzozowskich zrzeszonych przy kolegiacie odbywała się pod opieką wikariuszy, którzy byli duszpasterzami członków cechu, a senior kolegium wikariuszy w myśl nakazu biskupa W. H. Sierakowskiego z r. 1745 był ich doradcą⁹⁰.

⁸⁵ ADP nr 494, Collegiata 1757—1796, s. 7—9, 12, 27 n, 30, 38, 64, 69; nr 75, Acta officii episcopalis 1752—1757, s. 13.

⁸⁶ ADP nr 163, Status et visitatio ecclesiae cathedralis Premisliensis 1744, s. 178; nr 489, Visitatio 1745, s. 114—118.

⁸⁷ ADP nr 291, Summaria descriptio 1691, s. 278; nr 488, Statuta, s. 90—94; nr 75, Acta officii episcopalis Premisliensis 1752—1757, s. 161—167.

⁸⁸ ADP nr 291, Summaria descriptio 1691, s. 587; nr 156, Iura ecclesiarum 1720, s. 1068; nr 489, Visitatio 1745, s. 103 n, 194 n.

⁸⁹ ADP nr 489, Visitatio 1745, s. 75; nr 491, Statuta collegii vicariorum 1757, s. 29 n; nr 494, Collegiata, s. 49, 59.

⁹⁰ ADP nr 489, Visitatio 1745, s. 113—115, 117 n, 188; Rutkowski, *Klucz brzozowski*, s. 50—59.

CHARYTATYWNA I KULTURALNA DZIAŁALNOŚĆ KAPITUŁY

1. Szpitalnictwo w parafii brzozowskiej

Dobroczyzna działalność kapituły brzozowskiej przejawiała się w opiece duszpasterskiej i prowadzeniu 2 szpitali w parafii, jednego w Brzozowie, a drugiego w Starejwsi.

a) Szpital i prepozytura szpitalna w Brzozowie

Radni miasta Brzozowa postarali się o uposażenie szpitala i jego prepozytury, której fundację zatwierdził w r. 1497 biskup Mikołaj Krajowski. Fundację szpitala i jego prepozytury zatwierdził na nowo biskup P. Tomicki w 1518 r.⁹¹ Od 1744 r. szpital i jego prepozytura weszły w ścisłą łączność z kapitułą kolegiacką, gdyż biskup W. H. Sierakowski dekretem z 17 II 1744 r. podniósł prepozyturę szpitala brzozowskiego z dołączoną promotorią Bractwa Różańcowego do godności kanonikatu kolegiaty. Tą drogą w gestię kapituły weszło tak uposażenie, jak i obowiązki prepozytury szpitalnej oraz odpowiedzialność za kierownictwo szpitalem brzozowskim. Prepozyt szpitalny co 3 lata dobierał 2 prowizorów spośród radnych lub ławników miejskich do prowadzenia gospodarki i administracji szpitala. Prepozyt kapituły oraz burmistrz i wójt byli nadrzędną władzą prepozyta szpitala i jego prowizorów, którzy co roku po Trzech Królach przedkładali prepozytowi kapituły oraz burmistrzowi i wójtowi kasowe księgi szpitala do kontroli⁹². W r. 1745 w szpitalu znajdowało się 5 starców i 5 staruszek⁹³.

Ówczesny budynek szpitalny w Brzozowie przewyższał inne szpitale okoliczne swym dobrym stanem i wystarczającym wyposażeniem. Prepozyt szpitalny miał do dyspozycji 2 domy mieszkalne. Obowiązkiem prepozyta szpitalnego w Brzozowie na mocy pierwotnej fundacji prepozytury z r. 1497, a wznowionej w r. 1518, było pełnienie opieki duszpasterskiej nad szpitalem, celebrowanie codziennie Mszy św. w kościele szpitalnym udzielanie szpitalnikom św. sakramentów. Po wyniesieniu prepozytury szpitalnej do godności kanonikatu kolegiaty w r. 1744 obowiązki te przejął kanonik kolegiaty fundi szpital⁹⁴.

b) Szpital i prepozytura szpitalna w Starejwsi

⁹¹ ADP nr 5, Acta consistorii episcopalis Premisliensis 1496—1497, k. 23; nr 8, Acta actorum consistorii 1492—1541, k. 173; nr 156, Iura ecclesiarum 1720, s. 1033—1040, 1116 n.

⁹² ADP nr 489, Visitatio 1745, s. 194.

⁹³ Tamże, s. 90.

⁹⁴ Tamże, s. 91, 96 n. 189—195; ADP nr 491, Statuta collegii vicariorum 1757, s. 65—70.

Pod opieką i kierownictwem kolegium wikariuszy kolegiaty brzozowskiej od r. 1746 pozostawał drugi szpital położony w obrębie parafii kolegiackiej, a mianowicie szpital w Starejwsi. Fundatorem tego szpitala i jego prepozytury był starosta zamku sarnockiego, Andrzej Kornasiewicz, który ofiarował na ten cel 4500 złp. Biskup zaś A. Fredro oddał na uposażenie tego szpitala sołectwo starowiejskie oraz ogród i place pod budowę szpitala i jego prepozytury. Fundacja szpitalna w Starejwsi została dokonana w 1726 r.⁹⁵ Biskup W. H. Sierakowski dekretem reformacyjnym z 6 VI 1746 r. zniósł prepozyturę szpitala starowiejskiego, a jej uposażenie i obowiązki wcielił do kolegium wikariuszy kolegiaty brzozowskiej, którzy odtąd pełnili obowiązki duszpasterskie w szpitalu i kierowali jego administracją. Dekretem z 1 VI 1753 r. nakazał biskup W. H. Sierakowski wikariuszom kolegiaty, by zbudowali nowy szpital dla ubogich starowiejskich w Brzozowie naprzeciw domu księży misjonarzy⁹⁶.

2. Troska kapituły o świątynię, jej sprzęt i paramenty liturgiczne

Obowiązek troski o świątynię i jej sprzęt został nałożony statutem piątym na prepozyta kolegiaty, który miał powołać do pomocy witryków. Obowiązkiem zaś kustosza było utrzymywać w jak najlepszym porządku skarbiec i sprzęt kościelny. Kiedy biskup W. H. Sierakowski 26 III 1751 r. zniósł prałaturę kustosza, a ustanowił archidiakona, obowiązki zniesionego kustosza nałożył na prepozyta⁹⁷.

Protokoły sesji kapituły kolegiackiej zawierają dużo dowodów, że obowiązek troski o świątynię, jej sprzęt oraz paramenty liturgiczne kapituła rzeczywiście wypełniała, chociaż zachodzili nieraz pewne niedopatrzenia, a nawet niedbalstwa. Świątynia brzozowska była konsekrowana w r. 1688 pod wezw. Przemienienia Pańskiego⁹⁸. Prałaci i kanonicy kolegiaty położyli duże zasługi dla jej konserwacji i upiększenia. Nie szczędzili starań i osobistych ofiar w czasie remontu w latach 1752, 1757—1758, 1761—1763 i 1773—1775⁹⁹. Zgodnie z nakazem statutów kapituła dokonywała co roku przeglądu stanu budynku kościelnego, jego sprzętu oraz paramentów, sporządzała nowe inwentarze albo uzupełniała je

⁹⁵ ADP nr 70, Acta actorum curiae episcopalis Premisliensis 1725—1734, s. 170 n; nr 497, Brzozów 3. Akta parafialne, s. 79—86; nr 490, Collegium vicariorum 1745, s. 20—23, 40—45; F. Pawłowski, *Premisla sacra*, Cracoviae 1869 s. 554, dok. I.

⁹⁶ ADP nr 489, Visitatio 1745, s. 166—168; nr 491, Statuta collegii vicariorum 1757, s. 18—20.

⁹⁷ ADP nr 495, Brzozów 1. Documenta, s. 183—195.

⁹⁸ Tamże, s. 589.

⁹⁹ ADP nr 488, Statuta, s. 79—86, 106, 170, 173, 179, 186.

przez wpis nowych nabytków¹⁰⁰. Dzięki jej staraniom zabytkowa kolegiata z jej pięknym wyposażeniem została przekazana dzisiejszym czasom jako jeden z dowodów kulturalnej działalności kapituły brzozowskiej.

3. Szkoła parafialna

Szkoła parafialna w Brzozowie istniała w początkach XV w. Opinię tę uzasadnia fakt, że w pierwszej połowie XV w. na Uniwersytecie Jagiellońskim studiowali studenci pochodzący z Brzozowa. Ze spisu studentów UJ, wynika, że w latach 1424—1621 studiowało na tej uczelni 28 brzozowian¹⁰¹. Pierwszą wzmiankę o parafialnej szkole brzozowskiej zawierają akta wizytacji Fryderyka Alembeka odbytej w 1643 r. Fr. Alembek zanotował, że budynek szkoły parafialnej istniał już ponad 100 lat i posiadał dwa mieszkania. Naukę w brzozowskiej szkole parafialnej od jej początku aż po rok 1690 prowadził osobny bakałarz zwany też rektorem szkoły. Obowiązek opłacania bakałarza ciążył na proboszczu brzozowskim. Od r. 1690 nie było osobnego bakałarza, a szkołę prowadził kantor aż po rok 1766. W pierwszej połowie XVIII w. uczył też organista¹⁰². Z chwilą powstania kapituły kolegiackiej w 1724 r. obowiązek troski o szkołę przeszedł na jej prepozyta, a później też i na scholastyka tej kapituły. W okresie wojny północnej budynek szkolny uległ zniszczeniu i zapadł się około 1725 r. Odtąd przez 30 przeszło lat nie było budynku szkolnego. Wikariusze brzozowscy uczyli młodzież w swoich mieszkaniach, czego im zakazywała kapituła, gdyż inaczej miasto nie wybuduje szkoły. Tak biskup pomocniczy A. Pruski w dekrete reformacyjnym po wizytacji 1730 r., jak i biskup W. H. Sierakowski po wizytacji w 1745 r. wydali nakazy budowy szkoły. Pod naciskiem biskupa W. H. Sierakowskiego i dzięki staraniom prepozyta miasto przeznaczyło zastępczy budynek na szkołę, ale zniszczył go pożar. I znowu scholastyk kapituły od r. 1750 zabiegał u władz miejskich o budowę szkoły, którą wreszcie wzniesiono około 1760 r. Prepozyt kolegiaty zaangażował rektora szkoły kolegiackiej, a kapituła na swych sesjach rozpatrywała sprawę nauczania i wynagradzania bakałarza. Ostateczną decyzję w tej sprawie zlecono prałatowi scholastykowi¹⁰³. Po pierwszym rozbiórce Polski szko-

¹⁰⁰ Tamże, s. 103, 116, 139—141, 173, 180 n.

¹⁰¹ *Album Stud. Univ. Crac.*, t. 1: (1400—1589), Cracoviae 1887 s. 57, 112, 159, 209, 256, 260; t. 2: (1490—1551), Cracoviae 1892 s. 18, 57, 63, 96, 98, 112, 172, 180, 198, 201, 231, 345; t. 4: (1607—1642), Cracoviae 1950 s. 43, 50, 80; A. Fastnacht, *Pochodzenie społeczne studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego z diecezji przemyskiej w l. 1400—1642*, „Rocznik Zakładu Nar. im. Ossolińskich” t. 5: 1957 s. 206.

¹⁰² ADP nr 489, *Visitatio 1745*, s. 59, 184.

¹⁰³ Tamże, s. 37, 184; nr 488, *Statuta*, s. 78, 101—114, 152; nr 489, Brzozów 4. Akta parafialne, s. 105—113.

ła ta była nadal czynna. Biskup A. Betański (+1786) w testamencie zapisał pewną sumę na jej uposażenie. Bakałarz pobierał czynsze od tej sumy¹⁰⁴. W r. 1790 szkoła kolegiacka została przekształcona na państwową szkołę normalną.

4. Kapituła kolegiacka wobec seminarium duchownego w Brzozowie

Pierwsze seminarium duchowne diecezji przemyskiej założył w Przemyślu biskup J. Zbąski w 1687 r. i powierzył je kierownictwu księży misjonarzy¹⁰⁵. Drugie seminarium duchowne diecezji przemyskiej w Brzozowie erygował 4 VIII 1760 r. biskup W. H. Sierakowski. Jego prowadzenie oddał księżom misjonarzom, których osiedlił w Brzozowie w 1745 r. W akcie erekcyjnym zaznaczył biskup, że celem seminarium brzozowskiego było kształcenie i wychowanie kapłanów dla diecezji oraz uświetnienie tak kolegiaty, jak i miasta przez udział misjonarzy i kleryków w nabożeństwach kolegiackich. Zobowiązał też biskup alumnów brzozowskich, by w niedziele i święta asystowali w kolegiacie w uroczystych nabożeństwach i procesjach oraz brali udział w brewiarzu chórowym wraz z wikariuszami¹⁰⁶. Stosunek kapituły kolegiackiej do seminarium brzozowskiego był jak najbardziej pozytywny. Kapituła brzozowska, jak to wykazują protokoły sesji kapituły kolegiackiej, popierała projekty biskupa W. H. Sierakowskiego w sprawie seminarium i domu misjonarzy. Niektórzy pracownicy i kanonicy brzozowscy przyczynili się swym groszem do fundacji seminarium, np. prepozyt kolegiaty Franciszek Goźliński¹⁰⁷. Kapituła brzozowska nie miała uprawnień do urzędowego wglądu w życie seminarium, jak w Zamościu¹⁰⁸ albo w Przemyślu¹⁰⁹. Życzliwe i przyjazne ustosunkowanie się kapituły kolegiackiej i kolegium wikariuszy do seminarium brzozowskiego i prowadzących je misjonarzy to wyraz jej społecznej i kulturalnej dojrzałości.

Seminarium brzozowskie z wszystkimi galicyjskimi zostało zniesione w r. 1783. Jego profesorowie przeszli do pracy parafialnej,

¹⁰⁴ Pawłowski, *Premisla sacra*, s. 632.

¹⁰⁵ Rąb, *Seminarium diec. w Przemyślu*.

¹⁰⁶ ADP nr 76, *Continuatio actorum curiae episcopalis Premisliensis 1757—1760*, s. 392; Pawłowski, *Premisla sacra*, s. 575; Rąb, *Działalność księży misjonarzy*, s. 212 n.

¹⁰⁷ ADP nr 73, *Acta causarum curiae episcopalis Premisliensis 1742—1750*, s. 155; AKP nr 11, *Conclusiones capituli Premisliensis 1744—1750*, s. 499—519; ADP nr 488, *Statuta collegiatae*, s. 72 n.

¹⁰⁸ Stopniak, *Dzieje kapituły zamojskiej*, s. 128—131.

¹⁰⁹ Stwierdzić należy, że kapituła przemyska nie korzystała z tych uprawnień w zakresie nauki i wychowania alumnów. Wglądała jednak w sprawy gospodarcze seminarium. Rąb, *Seminarium diec. w Przemyślu*, s. 296—303.

a bibliotekę wywieziono do seminarium generalnego we Lwowie¹¹⁰.

5. Archiwum kapitulne i biblioteka kolegiacka

Fundator kolegiaty, biskup K. J. Szembek, statutem XVII nakazał urządzić archiwum kapitulne w pomieszczeniu obok kapitułarza przy południowej ścianie kolegiaty. Zgodnie z zarządzeniem biskupa należało tam przechowywać wszelkie dokumenty dotyczące tak kolegiaty jak i kapituły oraz poszczególnych prałatów i kanoników, jako też kolegium wikariuszy i innych beneficjantów przy kolegiacie. Archiwum powinno być zamykane na 2 klucze, z których jeden miał przechowywać prepozyt, a drugi — prokurator. Archiwum to urządzono dopiero w 1745 r.¹¹¹

W okresie porozbiorowym dużo dokumentów zginęło w czasie ich przepisywania czy odsyłania oryginałów do urzędów cyrkularnych lub do gubernium we Lwowie. Obecnie w parafialnym archiwum w Brzozowie nie ma żadnych dokumentów i pozostałości archiwalnych byłej kapituły brzozowskiej, gdyż wszystko, co się zachowało, zostało zdeponowane w Archiwum Diecezjalnym w Przemyślu.

Biblioteka kolegiacka w Brzozowie zawdzięcza swe powstanie zasłużonemu prepozytowi brzozowskiemu, dziekanowi krośnieńskiemu, Bartłomiejowi Misiałowiczowi, który pracował w parafii brzozowskiej prawie 50 lat. Zmarł w Brzozowie 17 XII 1693 r. W swoim testamencie zapisał osobistą bibliotekę na rzecz Bractwa Różańcowego w Brzozowie, a jej zarząd zlecił prepozytowi szpitala brzozowskiego będącemu równocześnie promotorem Bractwa Różańcowego i starszym tego bractwa. Wykonawcy testamentu przekazali Bractwu Różańcowemu 148 książek¹¹². Książki te zostały umieszczone we framudze przedsionka zakrystii kolegiaty.

Biblioteka Bractwa Różańcowego będąca pod zarządem prepozyta szpitalnego a zarazem promotora tego bractwa weszła w gestię kapituły kolegiackiej z dniem 17 II 1744 r., kiedy to prepozytura szpitalna z dołączoną promotorią Bractwa Różańcowego została podniesiona do godności kanonikatu kolegiaty. Zachowały się inwentarze tej biblioteki z lat 1694, 1723 i 1745¹¹³. Z księgozbioru brzozowskiego korzystali przede wszystkim mansjonarze brzozowscy, a po erekcji kapituły jej wikariusze. W porównaniu z innymi bibliotekami parafialnymi w Polsce z połowy XVIII w.

¹¹⁰ ADP nr 229, Przemyśl. Seminarium 1, s. 65—68; nr 90, Litterae et edicta Gubernii 1783—1784, s. 163; Rab, Seminarium diec. w Przemyślu, s. 354 n.

¹¹¹ ADP nr 489, Visitatio 1745, s. 154.

¹¹² ADP nr 156, Iura ecclesiarum 1720, s. 1126—1135.

¹¹³ Tamże, s. 1135—1145; nr 489, Visitatio 1745, s. 128—130.

księgozbiór brzozowski był względnie duży, bo w r. 1723 liczył 161 książek. Biblioteka parafialna w Brzozowie w połowie XVIII w. posiadała 146 książek, w Markuszowie 122, Gołębiu — 195, w Końskowoli — 242¹¹⁴. Większość biblioteki brzozowskiej tworzyły dzieła kaznodziejkie. W r. 1723 było ich razem około stu. Z zakresu Pisma św. było tylko 6 dzieł. Nie było tam pism Ojców Kościoła, ani dzieł z zakresu teologii pastoralnej. Znajdowało się kilka książek z teologii dogmatycznej i moralnej, kilka dzieł z zakresu prawa kościelnego i świeckiego. Były nadto książki z zakresu historii Kościoła oraz żywoty świętych. Dział filozofii posiadał tylko komentarze do całej dialektyki Arystotelesa. Były też książki służące do wykształcenia ogólnego i nauki obcych języków, tzw. humaniora. Przeważająca większość księgozbioru brzozowskiego była w języku łacińskim — 116 dzieł, w języku polskim — 42. W latach 1723—1745 przypadło aż 81 dzieł, przeważnie kaznodziejskich. Po roku 1745 nie sporządzono inwentarza książek, wobec tego nie można śledzić dalszych losów księgozbioru. W okresie kasaty kapituły kolegiackiej biblioteka uległa rozproszeniu. Pamiątką po niej jest framuga biblioteczna w przedsionku zakrystii byłej kolegiaty.

6. Kapela kolegiacka

Biskup A. Nowodworski aktem erekcyjnym prepozytura i mansjonarii w Brzozowie z 17 V 1631 r. zobowiązał prepozyta, by z dochodów przydzielonego mu wójtostwa utrzymał 3 mansjonarzy, dzwonnika oraz 2 młodych kapelistów, czyli mężczyzn umiejących grać i śpiewać. Na mocy tej fundacji prawdopodobnie już w pierwszej połowie XVII w. istniała przy kościele brzozowskim kapela. Biskup W. H. Sierakowski w swej relacji o stanie diecezji, wysłanej do Stolicy Apostolskiej w 1749 r., wyraźnie zazaczył, że przy kolegiacie brzozowskiej istniała formalna kapela z różnymi instrumentami muzycznymi. Kapela ta nie miała wystarczającego uposażenia i dlatego sam biskup z własnej kasy łożył na jej utrzymanie¹¹⁵. Kapela ta była zespołem co najmniej 4-osobowym, w którego skład wchodził organista, kantor i 2 kapelistów, a piątym jego członkiem był kalkancista.

Kapituła kolegiacka doceniała religijne i kulturalne znaczenie tego zespołu wokalnie-instrumentalnego, czyli kapeli w kościelnym życiu parafialnym. Prałaci i kanonicy nie szczędzili ze swej strony starań i ofiar na utrzymanie kapeli, np. dziekan kapituły ks. Fr. Dutkiewicz ofiarował na ten cel 2 000 złp. W r. 1763 kapituła

¹¹⁴ S. Litak, *Struktura i funkcje parafii w Polsce*, w: *Kościół w Polsce*, t. 2, Kraków 1969 s. 365.

¹¹⁵ ADP nr 155, Visitatio 1699, s. 30; nr 291, Summaria descriptio 1691, s. 577 n; nr 489, Visitatio 1745, s. 16 n, 19, 25, 56 n, 183; nr 163, Status et visitatio ecclesiae cathedralis 1744, s. 818.

kolegiacka posiadała sumę 6 000 złp na utrzymanie kapeli. W razie doraźnej potrzeby wydatki na cele kapeli pokrywano z kasy kościelnej. Kapituła troszczyła się nie tylko o utrzymanie kapelistów, ale też i o instrumenty muzyczne. Bezpośrednia opieka i kierownictwo kapelą kolegiacką należało do seniora wikariuszy¹¹⁶.

Kres brzozowskiej kapeli kolegiackiej położyło zarządzenie gubernium lwowskiego z 18 I 1787 r. wprowadzające na rozkaz cesarza Józefa II nowy porządek nabożeństw. Między innymi zabroniono wtedy używania w kościołach trąb, rogów i wszelkich instrumentów muzycznych. Instrumenty te mogły być używane tylko w katedrze. W kościołach zaś jedynym instrumentem miały być oddat tylko organy¹¹⁷.

Te szczupłe wiadomości o brzozowskiej kapeli kolegiackiej rzucają skromne światło na bogatą przeszłość polskiej kultury muzycznej, w której i kapituła brzozowska odegrała ważną, a zapomnianą i niedocenianą rolę, jako mecenas i krzewiciel muzyki kościelnej mającej swój ośrodek także przy kolegiacie w Brzozowie.

ZNIESIENIE KAPITUŁY BRZozOWSKIEJ

W r. 1772 diecezja przemyska dostała się pod zabór austriacki. Tereny zabrane przez Austrię znalazły się w zupełnie nowej sytuacji kościelnej, panował tu bowiem już od kilkunastu lat system polityczno-kościelny, zwany józefinizmem¹¹⁸. Rząd austriacki miał specjalne plany wobec kapituł katedralnych i kolegiackich. Realizował je osobnymi dekretemi, np. pismem z 23 VII 1774 r. zakazano posiadania równocześnie większej ilości beneficjów, a 10 VI 1775 r. wydano nakaz rezydencji przy beneficjum¹¹⁹.

Bezpośrednią wstępną czynnością przed zniesieniem kapituły brzozowskiej był nakaz władz austriackich dokonania spisu wszystkich fundacji, gruntów i kapitałów należących do kapituły kolegiackiej lub jej poszczególnych członków. Do tego spisu nakazanego zarządzeniem gubernium z 14 IX 1784 r. konsystorz biskupi wydelegował kanonika brzozowskiego Józefa Łaszewskiego i seniora wikariuszy W. Datowskiego, którzy tego spisu dokonali

¹¹⁶ ADP nr 488, Statuta, s. 139 n, 175, 193, 216 n; nr 498, Brzozów 4. Akta parafialne 1751—1772, s. 61 n, 101—104.

¹¹⁷ ADP, Kurendy X 1787—1825, List pasterski z 20 III 1787 p. X. O muzyce w kościele.

¹¹⁸ F. Maas, *Der Josephinismus*, t. 1, Wien — München 1951 s. 3—126; P. Valiavec, *Der Josephinismus*, München 1945 s. 35; E. Winter, *Der Josephinismus und seine Geschichte*, Brün 1943, s. 137 nn, 172 nn; E. Tomek, *Kirchengeschichte Oesterreichs*, t. 3, Innsbruck 1959 s. 434—447.

¹¹⁹ ADP nr 86, Litterae et edicta Gubernii 1772—1776, s. 115, 180 n, 254, 260; Kurendy VI, kurendy z 7 III 1783 i z 28 VI 1783.

z urzędnikami cyrkułu leskiego. W r. 1786 znowu dokonano szczegółowego wykazu duchowieństwa kolegiaty¹²⁰. W ostatniej sesji generalnej kapituły kolegiackiej 7 VIII 1787 r. uczestniczyło 2 prałatów i 3 kanoników.

Kapituła brzozowska została zniesiona dekretem gubernium lwowskiego z 7 VI 1788 r. Według jego postanowienia w parafii brzozowskiej miało być tylko 3 kapłanów, a reszta prałatur, kanonii i prebend kolegiackich, skoro tylko zostaną opróżnione miały ulec zniesieniu, a dochody z ich uposażenia zostały przeznaczone do Funduszu Religijnego¹²¹. Mimo tego dekretu, znoszącego kapitułę kolegiacką, jej formalne istnienie trwało do śmierci jej ostatniego członka, którym był kanonik fundi Zabłocki, Józef Łaszewski, proboszcz w Humniskach, gdzie zmarł w 1811 r.¹²²

Biskup A. Gołaszewski, dawny prepozyt brzozowski w latach 1778—1786, wniósł w r. 1790 prośbę o przywrócenie zniesionej w r. 1788 kapituły kolegiackiej w Brzozowie, ale jego prośba była bezskuteczna¹²³.

ZAKOŃCZENIE

W końcowym podsumowaniu całości należy podjąć próbę oceny działalności kapituły brzozowskiej. W świetle dokumentów fundacyjnych celem kapituły była chwala Boża i wzrost pobożności tak wśród ludu, jak i duchowieństwa oraz uświetnienie prokatedralnego kościoła brzozowskiego. Cel ten został osiągnięty przez odpowiedni kult Boży i zorganizowane duszpasterstwo.

Kult Boży przejawiał się w codziennym oficjum brewiarzowym i codziennej Mszy św. konwentalnej oraz innych Mszach parafialnych i brackich, a nadto w przeróżnych nabożeństwach. To miało dodatni wpływ na lud parafii, zbliżało go do Boga i podnosiło jego kulturę religijną i moralną. Przez udział w życiu bractw i w ich liturgii wierni byli zaangażowani w czynne życie religijne, czuli się potrzebni w kościele i odpowiedzialni. Bogactwo przeżyć religijnych podnosiło ich ponad szarżynę codziennego życia i bogaciło ich duchowo.

Duszpasterstwo przy kolegiacie było dobrze zorganizowane, miało wystarczającą liczbę duchowieństwa do obsługi wiernych. Sądzić należy, że skutki tego duszpasterstwa były pozytywne. W biskupich dekretych reformacyjnych po wizytacjach nie ma

¹²⁰ ADP nr 488, Statuta, s. 243—245; Kurendy IX, kurenda z 4 IX 1786 podała wzór tego wykazu.

¹²¹ ADP nr 499, Brzozów 5. Akta parafialne 1773—1849, s. 123—125.

¹²² ADP nr 242, Index parochiarum A-P 1801—1823, s. 269.

¹²³ Pawłowski, *Premisla sacra*, s. 641—643; Sarna, *Episkopat*, cz. 2 s. 514—516.

nagan dotyczących wiernych. Duszpasterze kolegiaty mieli wpływ wychowawczy na miasto i przyległe wioski. Siegali głęboko w życie społeczne i rodzinne poprzez bractwa pobożne i zawodowe czyli cechy, przez które mieli dodatni wpływ na życie gospodarcze wychowując uczciwych rzemieślników. Kult Matki Boskiej Ognistej i Matki Boskiej Różańcowej w kolegiacie oraz kult łaskami słynącego obrazu Matki Bożej w Starejwsi uczynił parafię kolegiacką ośrodkiem kultu maryjnego nie tylko dla najbliższej okolicy, ale i dla dalekich stron.

Kanonik fundi szpital prowadził szpital w Brzozowie, a szpital starowiejski był pod kierownictwem kolegium wikariuszy kapituły. Wgląd zaś i nadzór nad prowadzeniem obu szpitali należał do prepozyta, burmistrza i wójta brzozowskiego. Ta działalność charytatywna była dobrodziejstwem dla osób utrzymywanych w tych szpitalach, jak i dla ich rodzin oraz społeczeństwa uwolnionego od ciężaru opieki nad niezdolnymi do samodzielnego życia.

W Brzozowie troska o szkołę parafialną spoczywała na prepozycie. Obowiązek utrzymania i opłacania bakałarza przypominały prepozytowi dekrety reformacyjne po wizytacjach w 1730 i 1745 r. Kapituła na swych sesjach często omawiała sprawy szkoły, nauczania i bakałarza. Ta troska kapituły o szkołę parafialną to duży wkład w ogólne dobro Brzozowa.

Kultura duchowa parafii brzozowskiej czerpała wielkie wartości z życia religijnego koncentrującego się w kolegiacie. A gdyby można było szerzej omówić znaczenie dla dobra kulturalnego wystawnych obrzędów, pięknych ceremonii liturgicznych, śpiewu kościelnego, kapeli kolegiackiej, biblioteki, głębiej przeżyć płynących z przeróżnych nabożeństw, procesji itd. — to by trzeba stwierdzić, że tak szeroko rozwinięta działalność kapituły miała wielkie znaczenie dla ubogacenia ducha ludzkiego.

Podkreślić trzeba społeczne znaczenie kapituły, która miała wpływ na radę miejską i życie gospodarcze przez wychowawcze oddziaływanie na rzemieślników w bractwach cechowych.

Jak we wszystkich dziełach ludzkich są braki i niedoskonałości, tak też nie brakło ich w życiu kapituły brzozowskiej. Jednym z takich cieni była nierezydencja prałatów i kanoników przy kolegiacie spowodowana słabym uposażeniem. To zaniedbanie rezydencji uszczuplało splendor kultu Bożego, było przyczyną wielu niedociągnięć w duszpasterstwie i służbie Bożej, braku kontroli nad wikariuszami i służbą kościelną oraz zaniedbania dozoru samej świątyni i jej wyposażenia.

Patrząc jednak na całość istnienia i działania kapituły brzozowskiej stwierdzić należy, że spełniała zadania, do jakich erygował ją biskup K. Szembek. Mimo wielu trudności i przeszkód była poważnym ośrodkiem religijnego, moralnego, społecznego i kulturalnego postępu nie tylko Brzozowa, ale i jego okolicy.

Kolegiacka kapituła brzozowska miała również wielkie znaczenie w kościelnym życiu diecezji. W administracyjnej strukturze diecezji kapituła brzozowska od r. 1751 była ośrodkiem archidiaconatu. Prałat archidiacon tej kapituły otrzymał prawo wizytowania archidiaconatu brzozowskiego. Znaczenie kapituły brzozowskiej w życiu diecezji przemyskiej trafnie ujęła kapituła katedralna, określając działalność tejże kapituły kolegiackiej jako pracę „pro cultu Dei et honore dioecesis”¹²⁴

¹²⁴ AKP nr 10, Conclusiones capituli Premisliensis 1724—1737, s. 8 (sesja 28 VI 1724); ADP nr 483, Statuta, s. 327 nn; nr 69, Acta actorum curiae Chr. I. Szembek 1719—1724, s. 287 n.